

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

Bc. Aneta Kolmistrová

**Analýza proměnných ovlivňujících postavení matek samoživitelek na
trhu práce**

**Analysis of Variables Impacting the Statue of Single Mothers on the
Labor Market**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2016

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Helena Zášková, CSc.

Prohlašuji,

že tuto diplomovou práci jsem vypracovala samostatně, že v ní řádně cituji všechny použité prameny a literaturu a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

datum

.....

podpis autorky

Ráda bych poděkovala paní doc. PhDr. Heleně Záškodné, CSc., za vedení této práce. Dále pak svému příteli, rodině a přátelům za jejich podporu a trpělivost.

Abstrakt

Tato diplomová práce se snaží odhalit, jaké proměnné ovlivňují postavení matek samoživitelek na trhu práce v České republice. V práci je nejprve identifikováno devět proměnných, které mohou mít vliv na jejich postavení na trhu práce. Analýza těchto proměnných vede následně k jejich rozdělení na dvě skupiny – individuální a objektivní. V rámci individuálních proměnných je pozornost zaměřena na finanční a materiální situaci, podporu širší rodiny, pracovní aspirace a potřebu harmonizace pracovního a osobního života matek samoživitelek. Jako objektivní vlivy jsou řešeny opatření sociální a rodinné politiky, možnosti využití předškolních a školních zařízení, přístup zaměstnavatele z hlediska využívání family-friendly přístupu a rizika diskriminace a riziko nezaměstnanosti. Následné empirické šetření s kvalitativním designem využívá osobních zkušeností matek samoživitelek z jejich působení na trhu práce v kontextu zvolených proměnných. Vyhodnocení šetření potvrdí šest z celkových devíti vlivů jako spíše ovlivňující proměnné. Zhodnocením všech skutečností dochází k nabídnutí dalších možných rozšíření zkoumané problematiky.

Klíčová slova:

matka samoživitelka, rodina, pracovní život, osobní život, harmonizace, trh práce

Abstract

This thesis is trying to find out what variables could affect the situation of single mothers on the labor market in the Czech Republic. First, there are identified nine variables that can affect their position on the labor market. Analysis of these variables leads to its subsequent division into two groups – individual and objective. In the context of individual variables, the focus is on a financial and material situation, support of wider family, job aspirations and a need for harmonization of work and personal life of single mothers. As objective variables is dealt with the social and family policy, possibilities of preschool and school facilities, access of an employer in terms of using a family-friendly approach and a risk of discrimination, a risk of unemployment. The subsequent empirical survey with the qualitative design utilizes personal experiences of single mothers from their activity on the labor market in the context of selected variables. Evaluation of the survey confirms six out of nine effects such as influencing variables. The thesis concludes evaluating of all the facts while there is a further demonstration of possible extension of this investigated issue.

Key words:

single mother, family, working life, personal life, harmonization, labor market

Obsah

0 Úvod	8
1 Neúplné rodiny	11
1.1 Vznik neúplné rodiny	13
1.1.1 Rozvod	14
1.1.2 Rozpad partnerství	15
1.1.3 Úmrtí partnera	17
1.1.4 Osamělé rodičovství jako volba	17
1.2 Žena jako samoživitelka	19
2 Postavení matek samoživitelek na trhu práce	22
2.1 Výchozí situace matek samoživitelek	22
2.2 Možnosti uplatnění na trhu práce	24
2.2.1 Závislá práce	24
2.2.2 Podnikání	25
2.3 Identifikace proměnných	25
2.4 Vlivy nezahrnuté do analýzy	27
3 Analýza individuálních proměnných	29
3.1 Finanční a materiální situace	29
3.1.1 Finanční a materiální situace dle ukazatelů ČSÚ	30
3.2 Podpora širší rodiny	33
3.3 Potřeba harmonizace pracovního a soukromého života	34
3.4 Pracovní aspirace	36
4 Analýza objektivních proměnných	38
4.1 Opatření sociální a rodinné politiky	38
4.2 Možnosti využití předškolních či školních zařízení pro děti	41
4.3 Přístup zaměstnavatelů	43
4.3.1 Family-friendly přístup	43

4.3.2 Riziko diskriminace	46
4.4 Riziko nezaměstnanosti	48
5 Empirické šetření osobních zkušeností matek samoživitelek s pracovním postavením	50
5.1 Formulace výzkumné otázky a strategie šetření	50
5.2 Výběr zkoumaných objektů	50
5.3 Sběr dat	51
5.4 Etická otázka šetření	53
6 Výsledky šetření u matek samoživitelek a jejich diskuse	54
6.1 Vliv finanční a materiální situace	56
6.2 Vliv podpory širší rodiny	58
6.3 Vliv potřeby harmonizace pracovního a soukromého života	60
6.4 Vliv pracovních aspirací	62
6.5 Vliv opatření sociální a rodinné politiky	63
6.6 Vliv možnosti využít předškolní či školní zařízení pro děti	64
6.7 Vliv přístupu zaměstnavatelů – family-friendly	66
6.8 Vliv přístupu zaměstnavatelů – rizika diskriminace	69
6.9 Vliv rizika nezaměstnanosti	70
6.10 Shrnutí	72
7 Závěr	77
8 Soupis bibliografických citací	79
9 Přílohy	86
Příloha A: Základní seznam otázek pro rozhovory	86

0 Úvod

Současná společnost je poměrně výrazně orientována na výkon a ekonomickou prosperitu. U zaměstnanců je oceňováno vysoké pracovní nasazení, ochota pracovat nad rámec svých pracovních povinností a velká časová flexibilita. Tomuto trendu však nejsou schopni dostát všechny subjekty vyskytující se na trhu práce. Vysvětlení proč tomu tak je, ať již ze subjektivních či objektivních důvodů, lze nalézt velmi mnoho.

Mezi ty méně úspěšné lze z tohoto pohledu zařadit také osamělé rodiče, konkrétně osamělé matky – matky samoživitelky. Jedná se o (svou velikostí)výraznou sociální skupinu, kde mají jednotlivci přes v dobré víře nezpochybnitelně vysokou míru osobní angažovanosti ve svém zaměstnání se splněním výše uvedených ilustrativních předpokladů obtíže a nejsou schopny je ve značné míře nabídnout na trhu práce. Jejich postavení ve společnosti i na trhu práce je totiž výrazně ovlivněno skutečností, že se samy starají o své děti a svou domácnost. Péče o děti a domácnost je faktorem zcela nezpochybnitelným, rozhodně ne však jediným.

Výchozím bodem této práce tedy je, že dílčích vlivů působících na postavení matek samoživitelek na trhu práce je mnohem více. Tato práce se zabývá situací samoživitelství v České republice. Cílem této práce je identifikace a následná analýza proměnných, které mohou mít z pohledu matek samoživitelek vliv na jejich postavení na trhu práce. Dílčím cílem je aplikace zjištěných proměnných ve vlastním empirickém šetření, na základě výsledků pak tyto vlivy potvrdit či vyvrátit.

Názor na matky samoživitelky není ve společnosti jednotný. Na jedné straně je společnost lituje či s nimi alespoň soucítí. Na straně druhé však není neobvyklé, že pro veřejnost představují sociální skupinu, jež využívá českého sociálního systému a pobírá sociální dávky. Nutno poznamenat, že problematika samoživitelství je v dnešní době poměrně diskutované téma s vzrůstající tendencí. O aktuálnosti tématu vypovídá také přijetí návrhu usnesení Evropského parlamentu z 29. září 2011 *O situaci matek samoživitelek*, z něhož je patrné, že matky samoživitelky představují ve všech vyspělých a industrializovaných zemích stále významnější skupinu (Návrh usnesení evropského parlamentu, 2011).

Na úrovni České republiky je tato problematika v povědomí mimo jiné i zásluhou několika projektů, které se snažily upozornit na nesnáze, s nimiž jsou nuceny se matky samoživitelky ve svém životě potýkat. Režisérka Daniela Gébová natočila v roce 2012 dokument *Chudoba cti netratí*, ve kterém se podrobně zabývala popisem života tří matek samoživitelek. V roce 2014 byl natočen časoměrný dokument *Blues pro sólo matky*, jehož cílem bylo přiblížit divákům společenskou problematiku rovných příležitostí pro matky samoživitelky. V roce 2015 natočila Olga Sommerová film *Samoživy*, který rozvíjel dané téma pomocí dalších skutečných příběhů z našeho okolí.

Navzdory výše uvedenému trendu nelze dané téma (z hlediska odborné literatury) hodnotit jako dobře zmapovanou oblast. Naopak, lze říci, že literatury zabývající se problematikou samoživitelství či osamělého rodičovství neexistuje příliš mnoho. Prostředkem k dosažení hlavního cíle této práce bylo tedy nutné dosáhnout především prostřednictvím studia výstupů z relevantních výzkumů a šetření, které byly v minulosti zaměřeny na neúplné rodiny či přímo na matky samoživitelky. Ve velké míře jsem vycházela z poznatků studie Kuchařové *Neúplné rodiny* z roku 2007, která je jednou z pěti výzkumných zpráv v rámci projektu *Rodina, zaměstnání a vzdělání*. Dále jsem čerpala z výzkumu *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*, který byl realizován v letech 2005–2008. A dále z různých šetření Českého statistického úřadu, konkrétně z Životních podmínek 2014 a dalších.

Práce je rozdělena do šesti základních kapitol. Domnívám se, že k hlubšímu pochopení situace matek samoživitelek a pozdější správné analýze jednotlivých proměnných ovlivňujících jejich postavení na trhu práce je nutné se nejprve zamyslet nad tím, z jakého důvodu mohou matky zůstat na péči o domácnost a své dítě (děti) samy. Proto se první kapitola této práce zabývá problematikou vzniku neúplných rodin. Současně jsou představeny výchozí situace osamělých rodičů vyplývající z těchto příčin.

Druhá kapitola této práce pojednává o trhu práce, konkrétně o výchozí situaci a možnostech uplatnění matek samoživitelek. Pozornost je zaměřena především na situaci, kdy se matky samoživitelky vrací na pracovní trh po ukončení rodičovské dovolené, která jim v jejich profesní dráze vytvořila významnou mezeru. Nedílnou součástí této kapitoly je identifikace proměnných ovlivňujících postavení matek samoživitelek na trhu práce. Prvotní analýza těchto proměnných

vede následně k jejich rozdělení na dvě skupiny – individuální a objektivní proměnné, jež jsou náplní následujících dvou kapitol.

Ve třetí a čtvrté kapitole se tedy práce podrobně věnuje jednotlivým proměnným v obou uvedených skupinách, proměnné jsou zde podrobněji vykresleny a zanalyzovány jejich možné podoby.

V páté kapitole je představena podoba vlastního empirického šetření, jehož cílem bylo zjistit, zda mají vybrané proměnné vliv na postavení matek samoživitelek na trhu práce. Respondentkami byly představitelky této sociální skupiny. Sběr dat probíhal metodou dotazování konkrétně pomocí polostrukturovaných rozhovorů.

V šesté kapitole jsou představeny výsledky tohoto šetření společně s jejich interpretací.

V samotném závěru je provedeno shrnutí všech zjištění a uvedení možných rozšíření.

1 Neúplné rodiny

Rodina je „... obecně chápána jako nejpůvodnější, nejpřirozenější a nejdůležitější lidská skupina a instituce, jako ekonomická jednotka i jako základní stavební prvek sociálních struktur“ (Reichel, 2008, s. 177). Rodina dle Reichela (2008, s. 185) dále plní mnoho vzájemně propojených funkcí: sociálně-reprodukční, kulturně reprodukční, biologicky reprodukční, ekonomickou, terapeuticko-pečovatelskou, výchovně-vzdělávací a obrannou.

Rodina je státem stále považována za základ společnosti (Rodinná politika na úrovni krajů a obcí, 2008). Je nutné si však zároveň uvědomit, že podoba rodiny jako takové se neustále vyvíjí a mění v reakci na společenské změny. Šulová (2011, s. 106–108) představuje několik znaků současných českých rodin:

- změny v očekávání trvalosti vztahu,
- intimní a dlouhodobé vztahy bez pevných vazeb,
- získávání předmanželských zkušeností v oblasti sexu,
- odkládání vstupu do manželství a rodičovství do vyššího věku,
- nízká stabilita rodiny a další.

„Součástí aktuálního trendu v rodinném chování je mj. i rostoucí počet rozvodů a rozchodů partnerských párů s dětmi, a tedy růst počtu neúplných rodin“ (Pfeiferová, 2010).

Na tomto místě bych chtěla upřesnit termíny úplná a neúplná rodina. Uvádím zde definice, které při svých šetření používá Český statistický úřad (dále jen „ČSÚ“). Za *úplnou rodinu* je považována taková, kterou „...tvoří manželský (partnerský) pár s vyživovanými dětmi, nebo bez nich, mohou v nich být i další osoby. Úplné čisté rodiny se skládají pouze z rodičů (partnerů) a vyživovaných dětí.“ Mimo ně však jsou evidovány i rodiny neúplné, které „...tvoří rodič a alespoň jedno dítě, také v nich mohou být další osoby. Neúplné čisté rodiny se skládají z jednoho z rodičů a vyživovaného dítěte (dětí)“ (ČSÚ, 2015a).

Tato práce se zabývá výhradně neúplnými rodinami. Tyje možné také chápat jako rodiny, ve kterých žije osamělý rodič (či jiný pečovatel, prarodič aj.) s dítětem popřípadě dětmi. Přičemž osamělost je chápána tak, že rodič nemá druhého legálního partnera (Sami na děti..., 2013 s. 8). Reichel (2008, s. 179) neúplnou rodinu definuje jako dnes nikterak vzácnou variantu nukleární rodiny, která je

„... redukovaná rozvodem, případně smrtí jednoho či obou rodičů, nebo se jedná o svobodnou matku s dítětem nebo dětmi.“ Jak dále uvádí, nukleární tedy i neúplné rodiny žijí většinou samostatně tedy bez dalších členů širší rodiny. K tomu dochází jen výjimečně z důvodů bytových, zdravotních či sociálních.

Přítomnost dítěte či dětí je znakem každé neúplné rodiny. U různých šetření a výzkumů jsou mu (jim) přisuzovány různé termíny. Pojem vyživované dítě dle metodiky ČSÚ představuje „... dítě do 25 let včetně, pokud se soustavně připravuje na budoucí povolání, i když má vlastní příjem (sirotčí důchod, stipendium, sociální dávky, příjmy z krátkodobé pracovní činnosti) a dále dítě, které pro svůj duševní nebo tělesný stav není schopno připravovat se na budoucí povolání nebo si zajistit vlastní obživu a dosud nepobírá invalidní důchod.“ Dříve se používal pojem nezaopatřené dítě, nyní se již bere v úvahu právě tzv. vyživované dítě. Mezi těmito dvěma pojmy však není významný rozdíl. Zároveň se můžeme setkat s pojmem závislé dítě. Závislé děti jsou „... všechny děti mladší 18 let a dále děti ve věku 18 až 24 let, jestliže nejsou ekonomicky aktivní a žijí alespoň s jedním z rodičů“ (ČSÚ, 2015a). Ani v tomto případě se až na nepatrný posun věkové hranice či informaci o nepřijatelnosti vlastních příjmů dítěte nejedná o výklad, který by byl výrazněji v rozporu s definicí pojmu vyživované dítě. Pro přehlednost budu v rámci této práce používat jednotný termín dítě, děti.

V praxi ČSÚ jsou úplné a neúplné rodiny posuzovány podle toho, zda mají partneři společné trvalé bydliště. Jejich rodinný stav naopak není podstatný. Občané jsou evidováni právě podle svého trvalého bydliště z důvodu předcházení zdvojenému sečtení. Pokud mají oba partneři totožné trvalé bydliště, jedná se podle ČSÚ o úplnou rodinu. Je tedy nutné poznamenat, že „...osoby, které spolu fakticky žijí, ale mají ‚de iure‘ oddělená trvalá bydliště, jsou automaticky sečteny jako osoby, které spolu nežijí, a tak v případě, že v rodině figurují děti, jsou tyto rodiny zařazeny mezi neúplné, i když fakticky neúplnými rodinami nejsou“ (Vobecká, 2006, s. 191). Z tohoto důvodu nelze vyloučit, že následující uváděný počet neúplných rodin může být tímto do jisté míry zkreslený.

Podle dat SILC¹ za rok 2013 bylo v České republice přibližně 165 400 domácností s jedním rodičem a jedním či více závislými dětmi (tj. čistých neúplných rodin). Naopak domácností s dětmi vyživovanými oběma rodiči tj. čistých úplných rodin bylo odhadem 991 400. Z toho vyplývá, že v téměř každé sedmé domácnosti s dětmi se o potomky stará pouze jeden z rodičů. Důležitou informací pro tuto práci, je skutečnost, že z 90 % byla tím jediným pečujícím dospělým ve zmíněných neúplných rodinách žena (Dubská, 2015). Dle Duncana a Edwardse (2013, s. 1) počet osamělých matek výrazně převažuje nad počtem osamělých otců ve všech průmyslových zemích. Jak píše Kuchařová (2007, s. 7) neúplná rodina představuje zcela specifický typ rodinného soužití, které si vzhledem ke svému početnímu zastoupení ve společnosti a svým vlastním problémům zasluhuje zvýšenou pozornost.

1.1 Vznik neúplné rodiny

Neúplná rodina může vzniknout jednak rozpadem rodiny úplné (rozvod, rozpad partnerství, úmrtí jednoho z manželů), ale i způsoby, kdy úplná rodina nikdy nevznikla. Dle šetření SILC jsou neúplné rodiny posuzovány podle osoby v čele domácnosti. Dle dat z roku 2013 jí byla z 23,5 % osoba svobodná, z 58,6 % osoba rozvedená a z 18 % pak osoba ovdovělá nebo žijící odděleně od druhého z manželů (ČSÚ, 2015b). Dle Sobotkové byl již dříve se zvyšující počet neúplných rodin od počátku šedesátých let 20. století důsledkem především vzrůstajícího počtu rozvodů. V posledních letech je však ovlivněn nárůstem počtu žen, které mají děti mimo manželství tj. za svobodna (Sobotková, 2001, s. 128).

Ačkoliv se tedy čím dál častěji děti rodí svobodným ženám, jejich rodinný stav nevypovídá nic o tom, zda plánují společnou budoucnost s otcem jejich dítěte/děti. Dle Kačerové (2013) můžeme určit skutečnost, že se děti narozené i neprovdaným tj. svobodným ženám rodí v určité míře do fungujících rodin, právě například z toho, že je otec tohoto dítěte uvedený v jeho rodném listu a můžeme předpokládat, že je také připraven podílet se na jeho výchově. „V českém kontextu (a sociálním systému) se rozlišují rodiny svobodných matek, jejichž dítě nemá otce uvedeného v rodném listě, rodiny matek (ať už svobodné nebo rozvedené), jejichž dítě má otce uvedeného v rodném listě a konečně matek,

¹ SILC představuje výběrové šetření Životní podmínky, které Český statistický úřad pravidelně zajišťuje od roku 2005 a je národní modifikací celoevropského šetření European Union – Statistics on Income and Living Conditions (Výběrové šetření Životní podmínky (SILC), 2016).

jejich dítě má otce v rodném listě, ale tento zemřel“ (Sami na děti..., 2013, s. 8). V následujících částech se zaměřím na jednotlivé příčiny vzniku neúplných rodin především pak na důsledky, které z nich vyplývají.

1.1.1 Rozvod

Dle zákona č. 94/1963 Sb. Zákon o rodině, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Zákon o rodině“) § 1 je manželství definováno jako „... trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem.“ O trvalosti instituce manželství však lze polemizovat. Štyglerová a Němečková (2015) se domnívají, že stabilitu manželství, jež se v posledních desetiletích neustále zhoršuje, zasáhly nové problémy moderní doby a to nezaměstnanost, ekonomická nejistota aj.

Pro představu, dle šetření v prvním pololetí roku 2013 byla jako příčina rozvratu manželství uvedena u 75 % rozvodů rozdílnost povah, názorů a zájmů (Štyglerová, Kačerová, 2013). Důležitou informací pro statistiku rozvodů jakožto způsobu vzniku neúplné rodiny je skutečnost, zda jsou v rozvádějící se rodině přítomny (vyživované) děti. V následující tabulce č. 1 jsou uvedeny absolutní a relativní hodnoty počtu rozvodů konkrétně podle počtu nezletilých dětí z manželství (tj. ve věku 0–18 let). Pro ukázkou dlouhodobějšího vývoje zde uvádím data od roku 1984 do roku 2014.

Tabulka 1: Rozvody podle počtu nezletilých dětí z manželství

Rok	Počet nezletilých dětí z manželství												
	absolutní hodnoty							relativní hodnoty					
	Celkem	0	1	2	3	4	5+	0	1	2	3	4	5+
1984	30 514	8 442	11 081	9 155	1 580	202	54	27,7	36,3	30,0	5,2	0,7	0,2
1989	31 376	8 754	12 319	8 766	1 344	143	50	27,9	39,3	27,9	4,3	0,5	0,2
1994	30 939	8 650	12 902	8 124	1 091	146	26	28,0	41,7	26,2	3,5	0,5	0,1
1999	23 657	9 480	8 199	5 248	632	80	18	40,1	34,6	22,2	2,7	0,3	0,1
2004	33 060	12 255	11 802	7 993	855	126	29	37,1	35,7	24,2	2,6	0,4	0,1
2009	29 133	12 282	9 533	6 538	665	91	24	42,2	32,7	22,4	2,3	0,3	0,1
2014	26 764	11 557	8 265	6 133	683	104	22	43,2	30,9	22,9	2,6	0,4	0,1

Zdroj: Statistická ročenka České republiky – 2015 (2015)

Z této tabulky lze vyčíst počet rozváděných manželství. Ten se v průběhu posledních desetiletí pohybuje v rozmezí 20 až 35 tisíc rozvodů za rok. I přes rozdílné absolutní hodnoty v počtech rozvodů, lze říci, že u nadpoloviční většiny rozvodů zůstávají po rozvodu nezletilé děti. Nicméně tento trend je klesající. V Národní zprávě o rodině (2004, s. 27) jsou představeny důvody této tendence.

Jedním z nich je celkový trend klesající porodnosti, dále pak zvýšená intenzita rozvodovosti po 10 a více letech manželství, kdy jsou děti rozvádějících se manželů mnohdy již zletilé.

O rozvodu manželství rozhoduje soud. Podmínky, za jakých je manželství rozvedeno, jsou definovány v § 24–29 Zákona o rodině. Z uvedeného zákona vyplývá, že k rozvodu je zapotřebí jednak „... rozhodnutí soudu o schválení dohody o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu...“ a dále pak smlouva o majetkovém vypořádání. Je v zájmu obou partnerů, aby dospěli v obou těchto záležitostech konsensu.

Majetkové vypořádání je upraveno zákonem č. 89/2012 Sb. občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Občanský zákoník“) a vychází ze spoluvlastnictví manželů, které je označováno jako společné jmění manželů. To je dle § 709 „... to, čeho nabyl jeden z manželů nebo čeho nabyli oba manželé společně za trvání manželství ...“. Novák uvádí, že vypořádání společného jmění je možné provést až po jeho zániku, který je obvykle spojen se zánikem manželství. Toto spoluvlastnictví může existovat pouze mezi manžely a nestanovuje podíl jednotlivých manželů. O tom se jedná až v souvislosti se zánikem společného jmění a jeho vypořádáním. Je důležité poznamenat, že zákonem stanovené zásadně rovné podíly se promítají nejen do aktiv, ale také do pasiv, která vznikla za doby trvání manželství. Novák dále konstatuje, že „... uzavření manželství je naprosto zásadním krokem z hlediska majetkového a pro případ jeho rozpadu zajišťuje oběma partnerům stejný podíl na společném jmění“ (Novák, 2007, s. 106).

1.1.2 Rozpad partnerství

Nesezdané soužití muže a ženy mimo manželství lze nazvat také kohabitace nebo konkubinát. Jedná se o „... ujednání, podle něhož se dva lidé rozhodnou žít spolu v dlouhodobém nebo trvalém emočně nebo sexuálně intimním vztahu.“ Důvody pro kohabitaci mohou být různé povahy. Může se jednat například o snahu otestovat společné soužití, stabilizovat finanční situaci před manželstvím nebo nemožnost uzavřít z náboženských nebo právních důvodů řádný sňatek. Je také možné, že si páry nemusí být zcela jisté tím, že jim vztah vydrží a nechtějí se zatěžovat formalitami ohledně sňatku a rozvodu (Jandourek, 2012, s. 215). Novák (2007, s. 105) souhlasí s tím, že společné soužití partnerů před vstupem do manželství, lze nepochybně považovat za vhodné.

Toto partnerské uspořádání však přestává být vnímáno jako předmanželská fáze vztahu, ale též se do ní rodí děti (Kuchařová, 2007, s. 27). Dříve mladí lidé ne dlouho po nabytí dospělosti uzavírali manželství, aby se krátce nato stali rodiči potomka, který byl navíc často počatý ještě před svatbou (Štyglerová, Němečková, 2015). „V období od 50. let až do konce 70. let 20. století se mimo manželství rodilo pouze zhruba každé 20. dítě. Počátkem 80. let se podíl dětí narozených neprovdaným ženám začal mírně zvyšovat a na konci 80. let už bylo každé 12. dítě. Od počátku 90. let minulého století se zastoupení dětí narozených mimo manželství velmi rychle zvyšovalo a v roce 2012 se už více než 43 % dětí narodilo mimo manželství.“ O přijímání tohoto rodinného uspořádání společností svědčí také neustále se snižující podíl prvorozených dětí, které se narodí do osmi měsíců po uzavření manželství (Kačerová, 2013). Podle Štyglerové a Němečkové dnešní mladí lidé „...masově odkládají sňatek a založení rodiny do pozdějšího věku, pokud se jich úplně nezříkají.“ Začátek rodinného respektive manželského života mladí lidé často podmiňují dosažením určité ekonomické úrovně, určitého postavení na trhu práce či vyřešením společného bydlení (Štyglerová, Němečková, 2015).

Ukončení společné kohabitace je z právního pohledu právního jednoznačně mnohem jednodušší než rozvod, neboť není zapotřebí žádného rozvodového řízení ani majetkového vypořádání. Pro důvody rozchodu nelze najít žádné statistiky, lze však předpokládat, že se nebudou příliš lišit od důvodů rozvodů. V čem však je mezi rozvodem a rozchodem výrazný rozdíl je následné rozdělení majetku. Čím více má pár společných majetků, tím je však situace složitější. V souvislosti s rozchodem (i s rozvodem) se často mezi partnery velmi vyostří jejich vzájemný vztah, neboť mohou vést spory o svůj majetek ale i o své nezletilé děti (Novák, 2007, s. 105).

„Zatímco z pohledu sporného vypořádání majetku se rozpad partnerů žijících v manželství a žijících ve ‚volném svazku‘ zásadně liší, záležitost týkající se výchovy a výživy nezletilého dítěte je řešena ve zcela stejném rozsahu, ať jsou jeho rodiče sezdáni či nikoliv. Na rozhodování o výchově a výživě nemá uzavřené manželství žádný vliv.“ Pokud spolu rodiče dítěte nežijí a nedohodnou-li se spolu na svých úlohách ve vztahu k dítěti, rozhodne o nich soud (Novák, 2007, s. 110).

1.1.3 Úmrtí partnera

Úmrtí partnera jako příčina vzniku neúplné rodiny mělo dominantní zastoupení až do druhé poloviny dvacátého století, nicméně dnes tvoří pouze marginální procento případů (Hasmanová Marhánková, 2011, s. 4).

V případě úmrtí manžela či manželky má pozůstalý z manželů při splnění zákonem daných podmínek nárok na pozůstalostní, vdovský či vdovecký důchod. Podmínky přiznání tohoto důchodu, délky jeho vyplácení či jeho samotnou výši upravuje zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů. Pokud daná osoba navíc pečuje o nezaopatřené dítě, je doba vyplácení vdovského důchodu prodloužena. Nezaopatřené dítě má v situaci, kdy mu zemřel rodič (osvojitel) nebo také osoba, která jej převzala do své péče, nárok na sirotčí důchod. Podmínky jeho přiznání jsou uvedeny rovněž v uvedeném zákoně.

1.1.4 Osamělé rodičovství jako volba

Vlivem rozšířeného užívání antikoncepce předepsané lékařem, je umožněno spolehlivěji plánovat rodičovství. Společně s tím ubývá i potratů jakožto řešení nechtěného těhotenství (Štyglerová, Němečková, 2015). Přesto i v dnešní době jsou matky, které jsou na výchovu svého dítěte samy již od počátku svého těhotenství a úplnou rodinu ani nikdy nezaložily.

Ženy mohou vést k osamělému mateřství například následující důvody (Svobodná matka ..., 2016) :

- touha po dítěti bez potřeby vztahu s mužem,
- dítě se mělo stát „nástrojem k získání muže“, ale záměr nevyšel dle původních představ ženy,
- otec dítěte je ženatý (zadaný) muž, který nechce rozbít svou rodinu (nebo partnerský vztah),
- otec dítěte ženu opustil v době jejího těhotenství,
- jedná se o lesbickou ženu.

Je nutné uvést, že v případě rodičovství, se nemusí vždy jednat o cílenou, respektive plánovanou volbu. V tomto směru je nutné zmínit rodičovství, jako následek znásilnění, nebo dalších způsobů neplánovaného početí. Velký vliv na rozhodnutí ponechat si dítě může mít také odmítání interrupce jako takové. Vašková (2006, s. 101) jako hlavní důvody jejího zásadního odmítání uvádí:

náboženské důvody, považování interrupce za zabití i bez náboženského přesvědčení, strach ze zdravotních rizik a to především neplodnosti nebo strach z fyzické i psychické bolesti.

Velmi specifickým způsobem, jakým může vzniknout neúplná rodina, je pomocí asistované reprodukce, kterou lze chápat jako asistenci při početí pro neplodné páry. Dle zákona č. 373/2011 Sb. Zákon o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů jsou dle § 3 asistovanou reprodukcí míněny „... metody a postupy, při kterých dochází k odběru zárodečných buněk, k manipulaci s nimi, ke vzniku lidského embrya oplodněním vajíčka spermií mimo tělo ženy, k manipulaci s lidskými embryi, včetně jejich uchovávání, a to za účelem umělého oplodnění ženy.“ V České republice je však povoleny pouze „... na základě písemné žádosti ženy a muže, kteří tuto zdravotní službu hodlají podstoupit společně...“ Podle české legislativy tedy není možné, aby žena požádala o asistovanou reprodukci sama bez partnera. Tuto možnost zde uvádím především z toho důvodu, že v zahraničí je mnohdy tato možnost poskytnuta i osamělým ženám.

Ženy žijící s dítětem (dětmi) bez partnera, mohou být nazývány svobodnými matkami. V minulosti byly svobodné matky odsuzovány, negativně hodnoceny po morální stránce a jejich děti litovány. Z toho vyplývalo poměrně znevýhodňující postavení ve společnosti nejenom pro samotné dítě, ale i pro jeho matku. Určité sociální stigma svobodných matek se však postupem času neustále zmenšuje. Současně s tím se mění také složení svobodných matek podle věku. Dříve mezi nimi bylo více velmi mladých žen, často nezletilých dívek, které byly svým těhotenstvím zaskočeny, protože možnost otěhotnění z nerozvážnosti či nezodpovědnosti podcenily. Nyní začínají převažovat (v podmínkách České republiky) zralejší ženy v období střední dospělosti, nejčastěji okolo 35 let věku. Jedná se většinou o zajištěné, úspěšné ženy, které (ačkoli dosud nepotkaly vhodného partnera) chtějí přivést na svět dítě, především s ohledem na své pocity a biologické možnosti (Sobotková, 2001, s. 128).

V těchto případech se jedná o ženu, která se rozhodne přivést na svět dítě i s předpokladem, že jej bude vychovávat sama. Pro úplnost uvádím, že i muž se může ze své volby stát osamělým rodičem, a to pokud poskytuje dítěti (dětem) náhradní rodinnou péči. Ta představuje péči „... o dítě, které je vychováváno jinými osobami než biologickými rodiči v prostředí, které se nejvíce podobá životu v přirozené rodině.“ Formy náhradní rodinné péče jsou svěřením dítěte do péče

jiné osoby, pěstounská péče, pěstounská péče na přechodnou dobu, osvojení, poručnictví s osobní péčí (Základní pojmy, 2010). Přestože je za ideální model stále považována úplná rodina, ve které je zastoupena role matky i otce, má i samotná žena (muž) možnost právo podat žádost o zprostředkování náhradní rodinné péče (Nejčastější dotazy, 2013–2016).

1.2 Žena jako samoživitelka

Výše jsem představila způsoby, jakými může vzniknout neúplná rodina. V případě, že v rodině chybí jeden z rodičů, může to mít na plnění jejích funkcí, respektive na její fungování, velký vliv. Každý z rodičů je ve vztahu k dítěti nezastupitelný a plní určitou specifickou roli. Tato situace je však problematičtější, nejen vzhledem k výchově dítěte (Šulová, 2011, s. 116).

V některých případech (např. při úmrtí druhého rodiče nebo volbě matky stát se svobodnou matkou) je dané, kdo bude mít dítě ve své péči. V případě rozpadu manželství (partnerství) závisí rozdělení péče o dítě (děti) na dohodě obou rodičů. Pokud rozhoduje o zmíněných aspektech soud, postupuje především dle § 26 Zákona o rodině „... soud sleduje především zájem dítěte s ohledem na jeho osobnost, zejména vlohy, schopnosti a vývojové možnosti, a se zřetelem na životní poměry rodičů. Dbá, aby bylo respektováno právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi a právo druhého rodiče, jemuž nebude dítě svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti. Soud přihlédne rovněž k citové orientaci a zázemí dítěte, výchovné schopnosti a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné a též k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů.“ Zároveň dle § 26 platí „... že soud vždy vezme v úvahu, kdo dosud kromě řádné péče o dítě dbal o jeho výchovu po stránce citové, rozumové a mravní.“ Péče o dítě může být jednou z následujících forem: výhradní péče jednoho z rodičů nebo střídavá péče.

Rodiče v neúplné rodině může představovat jak žena, tak muž. Dle zákona č. 262/2006 Sb. Zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Zákoník práce“) lze „osamělého rodiče“ definovat jako neprovdané, ovdovělé nebo rozvedené ženy; svobodné, ovdovělé nebo rozvedené muže; ženy a muže osamělé z jiných vážných důvodů, nežijí-li s druhem, popřípadě s družkou.

V odborné literatuře i běžně ve společnosti je užíván pojem samoživitelství. Přičemž pokud je daným subjektem žena, mluví se o samoživitelce a pokud je jím muž, je nazýván samoživitelem. Tyto termíny jsou ve společnosti zažitě, přesto se mi nepodařilo nalézt žádnou přesnou definici těchto pojmů. Vzhledem k výstupům z šetření ČSÚ, kde je oslovení samoživitelka používáno, jako výraz pro jediného pečujícího v neúplných rodinách viz například Dubská (2014), v rámci této práce bude pojem samoživitelství používán jako synonymum pro osamělé rodičovství.

Jak již bylo zmíněno v první kapitole této práce, v rámci celkového počtu neúplných rodin tvoří situace, kdy stojí v čele těchto rodin muž přibližně 10 %. Podíl otců samoživitelů je tedy výrazně nižší než podíl matek samoživitelek. Proto jsem se při objasnění proměnných, jež mají vliv na postavení těchto subjektů na trhu práce, zaměřila pouze na matky samoživitelky.

Hasmanová Marhánková upozorňuje na odlišnou situaci u matek a u otců samoživitelů na pracovním trhu. Rozdíly shledává ve výši příjmu, v bariérách, kterým musí v zaměstnání a celkově v jejich postavení na trhu práce. Tyto zkušenosti ovlivňují každodenní život těchto subjektů a zároveň dětí, které jsou na jejich příjmu a péči odkázány. Tato autorka dále upozorňuje na důležitou skutečnost, že matky samoživitelky bývají jako celek velmi často homogenizovány. Jejich zkušenosti s osamělým rodičovstvím a samoživitelstvím se přitom liší dle jejich konkrétní životní situace, jejich osobnostních charakteristik a okolností, které je k osamělému rodičovství přivedly. Je tedy nutné si uvědomit, že matky samoživitelky se potýkající s různorodými problémy. Zároveň však uvádí, že tvoří skupinu, která čelí několika vzájemně propojeným druhům znevýhodnění a patří ke skupinám nejvíce ohroženým nezaměstnaností a chudobou (Hasmanová Marhánková, 2011, s. 4). Jak je uvedeno i v návrhu usnesení Evropského parlamentu o situaci matek samoživitelek (2011) matky samoživitelky jsou jako demografická skupina často přehlíženy. Jedním z důvodů je jejich velmi složitá identifikace, neboť jsou v ní zahrnuty ženy ve věkovém rozpětí čtyřiceti let a ze všech socioekonomických prostředí.

Pro dokreslení situace matek samoživitelek uvádím, jaké problémy mohou řešit vzhledem k jejich statusu osamělého rodiče. Dle Dallose problémy a s nimi spojený stres, kterému mohou být tyto ženy vystaveny, může velmi ovlivňovat jak jejich osobní, tak i pracovní život. Matky samoživitelky se z podstaty svého postavení mohou dostávat do velmi složitých a stresujících situací. Jsou nuceny

samostatně řešit finanční situaci rodiny, s tím spojené zaměstnání a vedení domácnosti. Velmi problematické mohou být vztahy ať už s dítětem (dětmi) tak popřípadě s otcem. V takových zátěžových situacích je pak vysoce pravděpodobné, že ženy pociťují ztrátu energie, pocity beznaděje a deprese. Pokud žena navíc ztratí své známé prostředí a dosavadní podpůrné sítě (přestěhuje se a ztíží se kontakt s rodiči a přáteli) riziko nedostatečného zvládnání situace se ještě zvýší. Fungující podpůrná síť naopak účinně stres redukuje (Sobotková, 2001, s. 132).

Jak uvádí Dudová, tak matky samoživitelky často čelí kritice ze strany veřejnosti. Ač by se dalo předpokládat, že vzhledem k současnému vysokému počtu neúplných rodin bude jisté stigma mizet, jednoznačně tomu tak není. Osamělé mateřství je stále někdy prezentováno jako nezodpovědnost ze strany matky. Tyto ženy bývají v některých případech obviňovány, že si svou situaci zvolily dobrovolně a poté parazitují na českém sociálním systému. Pokud matky samoživitelky nepracují, jsou obviňovány ze zneužívání sociálních dávek, pokud naopak pracují, nenaplnují ideál „správných matek“ starajících se dostatečně o své děti (Dudová, 2007, s. 41–42).

2 Postavení matek samoživitelek na trhu práce

„Mít práci, ideálně takovou, která má pro člověka pozitivní přínosy (možnost rozvíjet svoji osobnost, uplatnit svůj talent a vlohy, práce s vyváženými nároky na fyzické či psychické síly a přiměřeně ohodnocená), je jednou z nejvyšších hodnot, pokud jde o kvalitu života“ (Dubská, 2014).

Pracovní zátěž spojená s výkonem povolání a souvisejícími vztahy však zároveň tvoří v produktivním věku podstatnou součást celkové zátěže životní (Paulík, 2010, s. 135). Jak konstatuje Pfeiferová (2010), dle statistických výstupů jsou matky samoživitelky stále početnější skupinou, jež vstupuje na pracovní trh a v této sféře vyvíjí specifické strategie.

2.1 Výchozí situace matek samoživitelek

Ženy v České republice mohou v souvislosti s porodem nastoupit na mateřskou dovolenou (pokud splňují státem dané podmínky²) v délce 28 týdnů nebo 37 týdnů, pokud žena porodila najednou více dětí. Následně pak mohou čerpat rodičovskou dovolenou, při které, pokud osobně, celodenně a řádně pečují o nejmladší dítě, mají nárok na rodičovský příspěvek, který mohou pobírat nejdéle do 4 let věku dítěte (Finanční podpora rodiny, 2015). Volba délky čerpání rodičovské dovolené se může lišit v závislosti na socio-ekonomickém statusu ženy a jejích preferencích týkajících se rodinného a pracovního života. Dalšími důležitými faktory je počet dětí, typ rodiny, existence partnera popř. jeho postoje a ekonomické postavení (Chaloupková, Mitchell, 2009). Dle Formánkové (2010) český systém rodičovské dovolené a souvisejících dávek, společně s nedostatkem zařízení předškolní péče o děti do tří let, vytváří na ženy tlak, aby zůstávaly s malými dětmi mnoho let v domácnosti.

Rodičovský příspěvek je vyplácen v celkové hodnotě 220 000 Kč. Žena na něj má nárok, pokud „... dítě mladší 2 let navštěvuje jesle, mateřskou školu nebo jiné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím 46 hodin

²„Základní podmínky nároku na tuto dávku jsou: v den, od něhož je dávka přiznávána, musí trvat účast na nemocenském pojištění nebo ochranná lhůta a v posledních dvou letech před tímto dnem musí trvat účast na nemocenském pojištění po dobu aspoň 270 dnů. U OSVČ je další podmínkou nároku na peněžitou pomoc v mateřství účast na nemocenském pojištění jako OSVČ po dobu aspoň 180 kalendářních dnů v posledním roce přede dnem počátku podpůrní doby. U žen, jejichž pojištěné zaměstnání skončilo v době těhotenství, činí ochranná lhůta pro vznik nároku na peněžitou pomoc v mateřství tolik kalendářních dnů, kolik činilo toto jejich poslední zaměstnání, maximálně však 180 kalendářních dnů“ (Finanční podpora rodiny, 2015).

v kalendářním měsíci.“ U dítěte staršího dvou let věku má na příspěvek nárok vždy, neboť zde není časová docházka do zařízení omezena počtem hodin v uvedených zařízeních. Matka „... může při nároku na výplatu rodičovského příspěvku zlepšovat sociální situaci rodiny výdělečnou činností, ale musí v této době zajistit péči o dítě jinou zletilou osobou.“ Její příjmy při tom nejsou sledovány (Finanční podpora rodiny, 2015).

Z výše uvedeného vyplývá, že matky samoživitelky mohou při splnění výše uvedených podmínek pracovat již během své mateřské popřípadě rodičovské dovolené. Motivem proč v tuto dobu pracovat může být například zlepšení finanční situace rodiny. Je však možné předpokládat, že největší potřebu pracovat řeší matky samoživitelky při návratu na pracovní trh po ukončení rodičovské dovolené, kdy přestávají mít nárok na rodičovský příspěvek od státu. Pokud mají tu možnost, mohou se vrátit do zaměstnání, ve kterém pracovaly před nástupem na mateřskou popř. rodičovskou dovolenou. Pokud tuto možnost nemají, musí si hledat nové pracovní uplatnění. Dle Pfeiferové (2010) právě v tomto období zaznamenávají ženy největší potíže. Neboť většina zaměstnání matkám neumožňuje v průběhu jejich mateřské či rodičovské dovolené udržovat kontakt s jejich profesí, respektive jejich zaměstnavatelem. Po návratu do zaměstnání je tedy nutné, aby zaměstnavatel investoval do jejich opětovné adaptace na dané pracovní pozici.

Bezdětné české ženy (ve všech věkových kategoriích) vykazují v mezinárodním srovnání velmi vysokou míru zaměstnanosti i délku odpracované doby, která se téměř blíží mužům. Během období mateřství však lze pozorovat u českých žen vysoký propad zaměstnanosti. Ten může být způsoben přikládáním vyšší důležitosti péči o děti, rodinu, práci v domácnosti nebo naopak omezenými možnostmi matek v otázce efektivního skloubení rodinného života a jejich pracovní kariéry. V celkovém výsledku se samozřejmě kombinují oba fenomény. Velmi vysoká nabídka práce žen v období před a po mateřství dokládá vysoký zájem o účast na trhu práce a schopnost žen na trhu úspěšně participovat. Nejedná se tedy o kulturně-historické zvyky pozorované v některých zemích Evropské unie, kde přetrvává výrazná role žen v domácnosti. To podporuje přesvědčení, že participační chování žen v posledních patnácti letech ovlivňovala spíše nedostatečná nabídka dostupné předškolní péče o děti, v mnohem menší míře pak změny osobních priorit, ačkoliv existuje řada důvodů se domnívat, že

motivace žen s dětmi pracovat naopak rostla³ (Kalíšková, Münich, 2012). „Česká republika patří v evropském srovnání mezi země s největším tzv. negativním vlivem mateřství na míru zaměstnanosti žen“ (Hašková, Křížková, Dudová, 2016).

Rozhodujícím faktorem pracovního zapojení českých žen jsou jejich děti, přičemž nejmladší dítě v rodině je pak (z hlediska potenciální zaměstnanosti matky) nejvýznamnějším faktorem. Míra zaměstnanosti českých žen s dětmi do tří let věku je extrémně nízká, pracuje jich přibližně 20 %. Vyšší míru zaměstnanosti v tomto období lze sledovat u starších žen nad 35 let věku. S rostoucím věkem dítěte pak roste jak míra zaměstnanosti, tak i počet odpracovaných hodin u všech věkových skupin (Kalíšková, Münich, 2012). Přítomnost dětí v domácnosti však stále alespoň částečně omezuje čas, jež má žena k dispozici pro svou pracovní aktivitu.

2.2 Možnosti uplatnění na trhu práce

2.2.1 Závislá práce

Závislá práce je vykonávána v základním pracovněprávním vztahu, pokud není upraveno jinak. Základními pracovněprávními vztahy jsou pracovní poměr a právní vztahy založené na základě dohod. Což jsou dohoda o pracovní činnosti a dohoda o provedení práce (Příručka pro personální a platovou agendu, 2016).

Závislá práce dle § 2 a § 3 Zákoníku práce vykonávána ve vztahu nadřízenosti na straně zaměstnavatele a podřízenosti na straně zaměstnance. Zaměstnanec jí vykonává na pokyny zaměstnavatele, v pracovní době a obdrží za ni mzdu, plat nebo odměnu za práci.

Velmi specifickým pracovním režimem je práce na směny, která je v České republice obecně hojně využívána. Negativním aspektem jsou však zvýšené nároky na sladění práce s osobním životem zaměstnance. Problematické to může být především pro matky s dětmi. Práce na směny není omezena jen na pracovní dny, ale i na dny pracovního volna, soboty nebo neděle. Zaměstnavatel je dle § 241 Zákoníku práce z tohoto důvodu „... povinen přihlížet při zařazování zaměstnanců do směn ... k potřebám zaměstnankyň a zaměstnanců pečujících o děti.“ Ve věkové skupině 25 až 34 let výrazně převládá počet a podíl směňujících

³ Těmito důvody jsou rostoucí vzdělání žen a nižší fyzické nároky u celé řady povolání (Kalíšková, Münich, 2012).

mužů nad ženami. Dle Petráňové a Mejstříka (2013) je to jednoznačným důsledkem skutečnosti, že velká část žen odchází na mateřskou a rodičovskou dovolenou. Po nástupu zpátky do zaměstnání pak ženy hledají takové pracovní uplatnění, které by jim lépe umožnilo pečovat o nejmladší dítě.

2.2.2 Podnikání

Mimo závislé práce v pracovněprávním vztahu mohou matky samoživitelky podnikat. Výhodou této volby může být větší možnost flexibility, efektivnosti a nezávislosti. Matky samoživitelky se pro ni mohou rozhodnout v případě, pokud mají problém najít práci nebo sehnat hlídání. Podnikání se vyznačuje dlouhodobou nejistotou práce a výdělku i finanční a administrativní zátěží, která leží na dané podnikající osobě (Hašková, Křížková, Dudová, 2016). Rodičů samoživitelů, kteří se pouštějí do podnikání, však přibývá (Přibývá rodičů samoživitelů... , 2015).

Vzhledem k tomu, že oblast podnikání je velmi specifická v tom, že matka samoživitelka nezastupuje stranu zaměstnance, ale naopak zaměstnavatele („samozaměstnavatele“) a z tohoto statusu řeší zcela jiné problémy než matky zaměstnankyně, rozhodla jsem se jí v této práci blíže nezabývat. V dalších kapitolách se budu zaměřovat na matky samoživitelky a jejich postavení na trhu práce v pozici zaměstnance.

2.3 Identifikace proměnných

Celkový profesní průběh života člověka tj. jeho profesní dráha lze označit pojmem kariéra. Ta je vázána na osobnostní a pracovní potenciál. Dále jí ovlivňují schopnosti, motivace, hodnoty, postoje, aspirace, vlastnosti člověka, jeho profesní kvality a zkušenosti (Kociánová, 2012, s. 174–175).

Z hlediska kariéry je pro většinu žen výrazným milníkem mateřství, které po určitou dobu další rozvoj profesní dráhy pozastaví. Pro jejich návrat a zapojení do pracovního procesu a opětovný rozběh kariéry jsou určující právě děti. Matky samoživitelky navíc vstupují na pracovní trh s tím, že mají děti, ale nemají partnera. Tato rodinná situace se na možnostech volby jejich pracovního uplatnění a jejich postavení na trhu práce podílí významným způsobem (Pfeiferová, 2010).

V kontextu této práce je postavení matek samoživitelek chápáno jako průnik dvou – křivek pomyslné poptávky a nabídky na trhu práce. Při konstrukci křivky nabídky práce matek samoživitelek dochází k identifikaci prvků, které jsou z pohledu matky jednotlivými potřebami, které definují její nabízenou práci na tomto trhu. Poptávková křivka reflektuje v tomto pojetí existenci skutečností, které se na trhu reálně vyskytují, tj. kterým bude nabídka práce matek na trhu čelit.

Pro naplnění hlavního cíle této práce je tedy nutné se zaměřit na identifikaci potřeb matek samoživitelek, jež bude ilustrovat pomyslnou nabídkovou křivku. Na straně druhé je nutné nalézt skutečnosti, podmínky či chování, které definují stav, s nímž jsou matky samoživitelky konfrontovány. Identifikované vlivy na obou stranách budou v této práci nazývány souhrnně jako proměnné.

Identifikace proměnných vychází ze specifík daných právě sociální skupinou matek samoživitelek. Při jejich výběru jsem se inspirovala Hasmanovou Marhánkovou (2011, s. 6–7), která rozdělila podmínky ovlivňující pohyb matek samoživitelek na trhu práce na subjektivní a objektivní. Mezi subjektivní podmínky zařadila preference žen týkající se práce a péče o děti/domácnosti, jejich profesní a rodičovské aspirace a práci na rozvoji vlastního lidského kapitálu. Podle výsledků výzkumu Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života, které představuje Pfeiferová (2010), pak ženy při výběru vhodného zaměstnání obvykle zvažují především tři hlavní kritéria – možnost časově a prostorově kombinovat práci a rodinu, uspokojivé materiální zajištění jejich domácnosti a pocit seberealizace.

V této práci budu proměnné vztahující se k matkám samoživitelkám nazývat individuální. Pro potřeby této práce jsem jejich výčet upravila a doplnila:

- finanční a materiální situace,
- podpora širší rodiny,
- potřeba harmonizace pracovního a soukromého života,
- pracovní aspirace.

Požadavky, které kladou matky samoživitelky na svá zaměstnání, jsou tedy poměrně velké a nalezení zaměstnání, které by jim vyhovovalo z hlediska těchto proměnných, není snadným cílem. Zároveň se však matky musí vypořádávat s objektivními podmínkami v dané zemi a především na trhu práce. Mezi ty zahrnula Hasmanová Marhánková (2011, s. 6) situaci na trhu práce (především

míru nezaměstnanosti, míru genderových nerovností, přístup zaměstnavatelů, existenci diskriminace či politik přátelských rodině) a dostupnost zařízení péče o děti. Výčet objektivních proměnných, kterými se budu v této práci zabývat, byl upraven do této podoby:

- opatření sociální a rodinné politiky,
- možnosti využití předškolních či školních zařízení pro děti,
- přístup zaměstnavatelů – family-friendly,
- přístup zaměstnavatelů – riziko diskriminace,
- riziko nezaměstnanosti.

2.4 Vlivy nezahrnuté do analýzy

Na postavení matek samoživitelek na trhu práce může mít dále vliv mnoho jejich charakteristik, které by mohly být považovány rovněž za proměnné jedné z výše uvedených skupin. Patří sem například počet dětí, které mají svěřené ve své péči. Dalším podstatným faktorem je věk těchto dětí, především věk nejmladšího dítěte, neboť to většinou od matky vyžaduje nejvíce péče. Rovněž je nutné kalkulovat také s věkem samotné matky samoživitelky.

Jiným důležitým indikátorem, týkajícím se uplatnitelnosti na trhu práce, může být dosažený lidský kapitál. Ten Vodák a Kucharčíková (2011, s. 32) definují jako „... zásobu vrozených a v průběhu života jedince získaných znalostí, schopností, dovedností, talentu a invence.“ Dle šetření SILC (ČSÚ, 2015b) je z hlediska nejvyššího dosaženého formálního vzdělání v čele čistě neúplné rodiny z 8,4 % osoba se základním popř. neukončeným základním vzděláním, z 35 % osoba s nižším středním vzděláním (včetně vyučení), z 39,8 % osoba s úplným středním, nástavbovým či pomaturitním vzděláním a z 16,8 % osoba s vyšším odborným, bakalářským, vysokoškolským či doktorským vzděláním.

Velmi významnou charakteristikou může být také místo bydliště matky samoživitelky a její rodiny, především vzhledem k nesusrodatelné pracovní nabídce či úrovni zaměstnanosti v různých regionech země České republiky. Současně jak uvádí Pfeiferová (2010), je podstatný také způsob bydlení, neboť ten může představovat velký tlak na pracovní příjem pro ženy, které žijí v pronájmu. Ten však může představovat i povinnost splácet úvěr či hypotéku, jež matka samoživitelka platí na úkor vlastního bydlení.

Výše uvedenými charakteristikami se však tato práce nezabývá, respektive neuvažuje je za proměnné. Zřejmé vypovídací schopnosti uvedených (především osobních) charakteristik by byly využitelné například při konstrukci ekonomického modelu, nicméně z hlediska metody výzkumu, která bude využita v empirické části práce, svoje opodstatnění ztrácí. Z pohledu metody⁴ jsou některé z charakteristik nerelevantní, jelikož analýza by v případě dotazování respondentek nebyla etická (viz „*Ovlivňuje počet dětí Vaše postavení na trhu práce?*“).

Pro úplnost a ilustraci byly některé uvedené charakteristiky během vlastního empirického šetření zjišťovány, nebyly však považovány za proměnné. Tyto charakteristiky tak nejsou podrobeny analýze jako skutečně identifikované proměnné, jež je obsahem následujících dvou kapitol této práce.

⁴ Detailní popis využití metody šetření je uveden v dalších částech práce, nicméně již na tomto místě je nutné částečně zmínit povahu tohoto výzkumu.

3 Analýza individuálních proměnných

Jak již bylo v této práci zmíněno, výchozí situace matek samoživitelek nelze považovat za stejnorodé, nicméně některé jejich výsledné stavy (situace) mohou být naopak velmi podobné. Dle výsledků statistických šetření neúplných rodin lze pozorovat některé faktory a větší míru určitých nesnází, s nimiž se neúplné rodiny (tj. i matky samoživitelky) potýkají a které následně dle mého názoru mohou ovlivňovat jejich postavení na trhu práce.

3.1 Finanční a materiální situace

Každá rodina by měla (již z podstaty svojí existence) plnit určité funkce. Mezi ně je možné řadit i funkci ekonomickou. Tato funkce představuje dle Reichela (2008, s. 187) „... uspokojování základních potřeb členů, potřeb materiální až existenční povahy, jako je výživa, bydlení, ošacení, zařízení domácnosti, náklady spojené se studiem a zájmovou činností členů apod.“

Matky samoživitelky jsou masmédií a společnostmi velice často spojovány s nedostatečnými příjmy, nutností spoléhat se na sociální dávky či dokonce až s chudobou. Tento status lze vhodně ilustrovat následujícími titulky: „Samoživitelky už spadly do nejchudší skupiny k seniorům, menšinám a k nezaměstnaným.“ „O samoživitelkách se ... mluví jako o skryté chudobě. Není tolik na očích, přesto je zrádná a nebezpečná“ (Nelehký úděl žen-samoživitelek..., 2013).

Ze statistických šetření vyplývá, že v domácnostech, ve kterých o děti pečuje jen jeden dospělý člověk, mají její peněžní vydání navíc specifický charakter. Jejich skladba je odlišná oproti struktuře peněžních vydání v domácnostech v České republice celkem, ale i oproti domácnostem úplným. Zatímco úplná rodina vydá za nezbytná vydání tj. na zajištění základních potřeb (nákup potravin a nealkoholických nápojů, výdaje na zdraví a za náklady spojené s bydlením, vodou a energiemi) v průměru 37 % svých příjmů, samoživitelky téměř polovinu. Za spotřební vydání domácnosti utratí samoživitelky 96,3 % celkových čistých peněžních vydání, na rozdíl od 90,9 % v případě úplných čistých rodin. Na vydání nespotebního charakteru tedy samoživitelkám mnoho prostředků nezbývá (Dubská, 2015).

Podle Vobecké je sociální a ekonomická situace rodin s dětmi diferencována převážně podle dvou hledisek. Prvním z nich je počet dětí v rodině, druhým je právě úplnost či neúplnost rodiny. Přičemž neúplné rodiny dlouhodobě představují (v rámci rodin se závislými dětmi) domácnosti koncentrované spíše do nižších příjmových pásem. Tento stav je z velké části dán především absencí další ekonomicky aktivní osoby v domácnosti (Vobecká, 2006, s. 196). Neboť pracovní příjmy tvoří většinu peněžních příjmů samoživitelek, riziko chudoby klesá při jejich větší angažovanosti na trhu práce (Dubská, 2015).

Matky samoživitelky se od matek z úplných rodin výrazně odlišují v jejich požadavcích na finanční ohodnocení práce, neboť musí materiálně zabezpečit chod domácnosti a svoji rodinu na základě jednoho příjmu. Vedle případného příjmu ze zaměstnání však jejich celkový příjem může ovlivňovat mnoho dalších faktorů. Mezi ty můžeme zařadit výši výživného a to, zda ho otec dítěte (dětí) skutečně a ve stanovené výši platí, nárok na sociální dávky či možnost využití finanční pomoci od příbuzných, především od rodičů matky. Tato proměnná byla vybrána z toho důvodu, že předpokládám, že finanční a materiální situace rodiny matky samoživitelky může výrazně ovlivňovat její požadavky na finanční ohodnocení práce respektive akceptaci potenciálního zaměstnání.

3.1.1 Finanční a materiální situace dle ukazatelů ČSÚ

Materiální či finanční situaci matek samoživitelek a jejich rodin v České republice budu ilustrovat pomocí dvou ukazatelů, které pravidelně sleduje ČSÚ. Jedná se o ukazatel rizika příjmové chudoby a ukazatel rizika materiální deprivace. Situaci matek samoživitelek představují údaje o domácnostech s jednou dospělou osobou a alespoň jedním v tomto případě závislým dítětem. Na základě následujících výsledků si lze představit, jak moc specifická je finanční a materiální situace matek samoživitelek.

Riziko příjmové chudoby

Za osoby ohrožené chudobou jsou považovány osoby žijící v domácnostech, jejichž příjem je nižší než stanovená hranice chudoby. Ta je vždy stanovena přesnou částkou na příslušný kalendářní rok⁵ (Sequensová, 2014). V tabulce č. 2

⁵Nejčastěji se stanovuje jako 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácností. Ten se vypočítá jako „... podíl čistého příjmu domácností a počtu jejich spotřebních jednotek...“ Přičemž je bráno v potaz pořadí osob a skutečnost zda se jedná o osoby starší 13 let (Sequensová, 2014).

uvádím přehled domácností se závislými dětmi, které se ocitly pod hranicí příjmové chudoby v letech 2009–2014.

Již na první pohled je patrné, že domácnosti, které představují jednoho dospělého člena a alespoň jedno závislé dítě se ocitají pod hranicí příjmové chudoby poměrně často. V uvedeném vzorku monitorovaných let se pod touto hranicí (tj. pod 60 % částky) ocitlo v průměru 34,8 % neúplných rodin. Pokud porovnáme hodnoty pro neúplnou rodinu s alespoň jedním závislým dítětem s výsledky pro úplnou rodinu s jedním závislým dítětem, je možné pozorovat výrazný rozdíl⁶. Za uvedené šestileté období se úplné rodiny nacházejí pod hranicí příjmové chudoby průměrně v pouhých 7,1 % případech. Velký rozdíl je možné pozorovat i při srovnání neúplné rodiny s alespoň jedním dítětem a úplné rodiny se dvěma závislými dětmi. I v tomto případě se jedná u druhé jmenované skupiny za uvedené období pouze o hodnotu 8,1 %, což je oproti 34,8 % v případě neúplných rodin opět velmi výrazný rozdíl.

Tabulka č. 2: Domácnosti ohrožené příjmovou chudobou v letech 2009–2014

Osoby s příjmem pod hranicí chudoby podle vybraných charakteristik (podíl těchto osob v příslušné skupině v %)	Hranice příjmové chudoby					
	60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Domácnosti se závislými dětmi celkem	10,5	11,4	12,4	11,6	10,1	12,1
1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	40,3	37,7	35,6	31,3	27,8	35,9
2 dospělí, 1 závislé dítě	4,6	7,9	6,8	6,8	8,5	8,0
2 dospělí, 2 závislé děti	7,2	8,7	9,3	8,9	6,4	8,3
2 dospělí, 3 a více závislých dětí	23,1	20,9	23,9	22,4	13,8	24,0
ostatní domácnosti se závislými dětmi	6,5	5,7	9,5	10,1	10,0	6,9

Zdroj: ČSÚ, 2015b (vlastní zpracování)

Riziko materiální deprivace

Dalším využívaným ukazatelem životních podmínek domácností je tzv. riziko sociálního vyloučení. S jeho pomocí lze vhodně ilustrovat, kolik lidí je materiálně deprivovaných tj. v hmotné nouzi. Pro statistická šetření používá ČSÚ (2015b) v případě míry materiální deprivace následující metodiky. Jedná se o podíl osob,

⁶ Metodika ČSÚ používá v případě neúplné rodiny v otázce počtu dětí pojem „alespoň jedno závislé dítě“, tj. nikoliv právě jedno (dvě, tři, atd.) dítě, jako v případě úplné rodiny. Na základě údajů o počtu dětí v čistých neúplných rodinách (ČSÚ, 2015b) tvoří v případě čistých neúplných rodin v 60,8 % případů stav, kdy se rodina skládá z jedné dospělé osoby a právě jednoho dítěte. Na základě tohoto výsledku je možné předpokládat, že hodnoty pro „jeden dospělý, alespoň jedno závislé dítě“ a „dva dospělí, jedno závislé dítě“ jsou vzájemně porovnatelné.

kterým se nedostávají tři, respektive čtyři a více položek z vybraných devíti materiálních indikátorů deprivace zahrnujících ekonomické napětí a zboží dlouhodobé spotřeby. Vybrané položky pro hodnocení míry deprivace zahrnují předměty dlouhodobé spotřeby (telefon, barevný televizor, pračku, automobil)a případy, kdy domácnost má potíže při nakládání s finančními prostředky (krytí nečekaných výdajů, jeden týden dovolené ročně mimo domov, jídlo s masem nebo rybou každý druhý den, přiměřené vytápění bytu nebo domu, předcházení vzniku dluhů). Dubská (2015) navíc dodává, že materiální deprivace (hmotná nouze) ve spojitosti s nezaměstnaností představuje významné riziko sociálního vyloučení.

Míra deprivace uvedená v tabulce č. 3 je počítána za všechny osoby dané skupiny celkem. Při hodnocení materiální deprivace v letech 2013 a 2014 je nutné brát v potaz, že časová řada je pouze dvouletá. Nicméně uvedené hodnoty vhodně ilustrují daný stav a především vhodně doplňují data z předchozí tabulky č. 2. Zařazení této tabulky tak má své opodstatnění.

Dle výsledků je možné pozorovat, že neúplné rodiny vykazují v obou sledovaných obdobích vysoké procento domácností, které jsou v hmotné nouzi. V případě tří a více položek se jedná o 33 %, respektive 39,6 %. V případě čtyř a více položek se jedná o nižší čísla, tj. 13,9 %, respektive 23,9 % v roce 2014. Vzhledem k zvolené metodice ČSÚ se nabízí opět porovnání s úplnou rodinou tvořenou dvěma dospělými a jedním závislým dítětem. Zde se jedná o poměrně výrazný rozdíl ve všech sledovaných obdobích, nezávisle na počtu položek. Například v roce 2014 v případě tří a více položek je podíl materiálně deprivovaných neúplných rodin s alespoň jedním závislým dítětem 39,6 %, zatímco podíl deprivovaných úplných rodin (opět s jedním dítětem) je pouze 14,9 %. Z obou uvedených tabulek je patrné, že v případě neúplných rodin je riziko finančního, respektive materiálního strádání výrazně vyšší, než v případě úplných rodin.

Tabulka č. 3: Míra materiální deprivace v letech 2013–2014

Míra materiální deprivace				
Osoby materiálně deprivované podle vybraných charakteristik (podíl těchto osob v příslušné skupině v %)	3 a více položek		4 a více položek	
	2013	2014	2013	2014
domácnosti se závislými dětmi celkem	15,4	17,7	6,5	7,8
1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	33,0	39,6	13,9	23,9
2 dospělí, 1 závislé dítě	15,6	14,9	5,6	5,6
2 dospělí, 2 závislé děti	9,2	10,2	3,9	4,0
2 dospělí, 3 a více závislých dětí	18,6	26,2	10,4	14,3
ostatní domácnosti se závislými dětmi	18,6	21,2	8,0	7,2

Zdroj: ČSÚ, 2015b (vlastní zpracování)

3.2 Podpora širší rodiny

Pro kvalitu života neúplných rodin a zároveň pro možnosti uplatnění matek samoživitelek na trhu práce může být zásadní pomoc od širší rodiny. Širší neboli také rozšířená rodina zahrnuje dle Reichela (2008, s. 179) příbuzenstvo ze strany rodičů. Její členové obvykle nežijí ve společné domácnosti se základní neúplnou rodinou. Této proměnné je věnována pozornost z toho důvodu, že pokud selhává mnoho jiného, například je-li matka samoživitelka ve špatné finanční situaci, přístup zaměstnavatele není dostatečně vstřícný apod. tak je to právě širší rodina (především tedy rodiče matky), která jí může v nastalé situaci pomoci a zlepšit postavení. Tato pomoc nemusí mít přitom pouze finanční charakter, ale může se jednat o pomoc s hlídáním dítěte (dětí) či poskytnutím ubytování. Dle Kuchařové může být širší rodina velkou výpomocí při skloubení pracovního a rodinného života. Většinou se přitom jedná právě o pomoc při péči o dítě. Finančně či péčí o domácnost vypomáhá širší rodina méně často. Matky samoživitelky jsou však často na této pomoci dokonce zcela závislé (Kuchařová, 2006, s. 44). V dokumentárním filmu Blues pro sólo matky (2013) zaznělo následující prohlášení: „Pro matku samoživitelku – jak přežít: buďto mít peníze nebo mít dobrou rodinu.“

Velký podíl může mít také fakt, do jaké míry je otec dítěte (dětí) zapojen do jejich péče. Popřípadě jak často se s dítětem (dětmi) vídá a na jaké úrovni jsou jejich vztahy nebo vztah mezi ním a matkou. V případě dobrých vztahů může být otec rodině nápomocen například hlídáním. Pomoci může také například s péčí

o chod domácnosti (prováděním běžných oprav apod.). I tato podpora může teoreticky matce samoživitelce pomoci zlepšit její postavení.

Širší rodinné zázemí, ať už od jakéhokoliv člena, může být pro postavení matek samoživitelek na trhu práce důležité minimálně stejným způsobem jako možnosti využití předškolních zařízení, kterými se tato práce zabývá v části 4.2, neboť právě rodina může tyto zařízení zastoupit a umožnit tak matce pracovat. A to navíc i například v době, kdy jsou uvedená zařízení zavřená. Je také možné předpokládat, že tato možnost hlídání bude bezplatná.

3.3 Potřeba harmonizace pracovního a soukromého života

S rostoucím podílem pracujících žen se měnila celá západní společnost (Morgan, 2006, s. 1) Od doby, kdy ženy vstoupily na trh práce, se velmi rozšířily jejich možnosti v oblasti profesní kariéry. V rodinném prostředí jsou to však především stále ony, které zůstávají primárními pečovatelkami o děti, ať už mají partnera či nikoliv. Stále častěji se tak ocitají pod tlakem mezi nároky placeného zaměstnání a své rodiny (Formánková, 2010). Dle Pfeiferové (2010) se ve snaze kombinovat rodinné a pracovní povinnosti matky samoživitelky výrazněji neliší od jiných matek. Na rozdíl od nich však mají výrazně složitější nacházení kompromisu mezi pečovatelskou a pracující rolí, neboť mimo těchto úloh jsou zároveň i primárními živitelkami své rodiny. Nároky na harmonizaci osobního a pracovního života mohou tak v případě matek samoživitelek být extrémní a nekompromisní.

Velmi významnou roli při dosahování harmonie osobního a pracovního života sehrávají představy a potřeby člověka vztahující se zejména ke způsobu vedení života, k životnímu stylu, rodinnému životu, využívání volného času, ke koníčkům, k dalšímu vzdělávání a osobnímu mimoprofesnímu rozvoji. Mimo to jsou však důležité také osobní ambice daného člověka, jeho představa o úspěšné pracovní kariéře a seberealizaci (Kocianová, 2012, s. 106–107). Pracovními aspiracemi se budu samostatně zabývat v následující podkapitole. Dosáhnout harmonizace mezi svým osobním a pracovním životem se mohou matky samoživitelky pokusit dosáhnout mnoha způsoby. Například mohou požadovat u svého (potenciálního) zaměstnavatele alternativní formy práce. Dvořáková (2012, s. 39) představuje jejich využívání z tohoto důvodu jako velmi vhodné. Armstrong (2015, s. 185) představuje alternativní nebo také flexibilní formy práce jako „uplatňování pracovních postupů nebo způsobů uspořádání

pracovní doby, které se odchyľují od standardních nebo běžných postupů a způsobů.“

Za hlavní přínosy při využívání alternativních forem práce považují Rydvalová a Junová (2011, s. 93) především:

- více času na rodinu,
- pružnější reagování na potřeby rodiny,
- úspora času při cestování do práce,
- úspora nákladů při cestování do práce,
- možnost samostatně si rozvrhnout čas.

Je zřejmé, že různé výhody náleží různým typům alternativních úvazků. V části 4.3.1.1 se zabývám nabídkou alternativních forem práce ze strany zaměstnavatelů v České republice. Dle Kocianové (2012, s. 106–107) model vyváženého pracovního a mimopracovního života, jenž je ideální pro jednoho člověka, nemusí být nutně dokonalý pro jiného.

Vzhledem ke skutečnosti, že matky samoživitelky se musí samostatně kromě zajištění dostatečného příjmu pro rodinu starat také o chod domácnosti a výchovu svých dětí, je možné předpokládat, že využívání alternativních úvazků bude pro tyto ženy dobrou volbou. Mohou jim umožnit skloubení jejich individuálních požadavků s potřebami jejich zaměstnavatele. Výjimku však podle Hasmanové Marhánkové představují zkrácené pracovní úvazky⁷. Matky samoživitelky (až na matky s velice malými dětmi) totiž pracují v porovnání s matkami, které mají partnera, častěji na plný úvazek tj. 40 hodin týdně. „Ačkoliv se flexibilita úvazku může stát jedním z určujících kritérií úspěšného sladování péče a práce, matky samoživitelky rovněž čelí odpovědnosti za finanční zabezpečení rodiny, které je často neslučitelné s výší příjmu z polovičního úvazku“ (Hasmanová, Marhánková, 2011, s. 5). S tímto tvrzením souhlasí i Pfeiferová (2010) a dodává, že absence druhého příjmu v domácnosti se naopak často stává „... motivem k výkonu většího počtu pracovních aktivit.“ Ženy samoživitelky mohou tak alternativní pracovní úvazky využívat ke svému hlavnímu pracovnímu úvazku, popř. úvazky různým způsobem kombinovat.

⁷ V tomto ohledu mohou být méněny i jiné alternativní formy práce, při kterých žena pracuje méně než 40 hod./týdně jako při plném pracovním úvazku. Může se jednat např. o dohody mimo pracovní poměr, či sdílení pracovního místa.

Téměř 60 % matek samoživitelek v rámci Evropské unie pracuje na částečný úvazek z důvodu jejího skloubení s péčí o své děti. Dalších 20 % jich však využívá pouze proto, že nemohou najít zaměstnání na plný úvazek. To koresponduje s výše uvedeným (Single parents..., 2015). Alternativní formy práce sice nabízejí jejich flexibilní využívání, zároveň však pro matky samoživitelky nemusí být dostačující především z finančního hlediska.

Konflikt mezi prací a rodinným životem je dán omezeným množstvím času, který je věnován práci či rodinným povinnostem. Stejným způsobem jako se stres z rodinné situace promítá do pracovního života se i negativní emoce, psychická únava, interpersonální konflikty, podráždění nebo stres z práce se odrážejí i v jejich životě osobním (Sviateňková 2011, s. 206). Dudová a Vohlídalová (2007, s. 25) však upozorňují na skutečnost, že pracovní flexibilita může sice pro někoho znamenat větší možnost kreativity, pro jiného však zvýšení nejistoty. Větší prolínání pracovního a osobního života lze v jisté formě představovat pomoc při jejich harmonizaci, v jiné však třeba také radikální zvýšení času stráveného prací.

Problematika rovnováhy pracovního a osobního života se dostává do popředí zájmu lidí (nejen matek samoživitelek) z několika důvodů. Dle Sviateňkové je jedním z nich změna v hodnotách, které lidé uznávají. Obecně lze říci, že na to jaké hodnoty v souvislosti s osobním a pracovním životem lidé uznávají, má velký vliv výše zaměstnanosti a příjmů. „Tam, kde je zaměstnanost vysoká a příjmy nad průměrem, kladou lidé větší důraz na nemateriální hodnoty, na kvalitu života. Zdůrazňují význam rodiny, a pokud mají možnost výběru, volí taková zaměstnání, která jim pomáhají naplňovat jejich měnící se potřeby.“ Na druhé straně však na místech (myšleno v určitých regionech země), která se vyznačují vysokou nezaměstnaností, není ve snaze nepřijít o pracovní místo problematika sladování prioritní. Zaměstnavatelé pak mají na trhu práce takové postavení, že se zaměstnanci musí submisivně přizpůsobovat jejich požadavkům. A to i na úkor jejich rodinného života (Sviateňková, 2011, s. 206). Na skutečnost, jaké požadavky tedy může matka samoživitelka klást na své zaměstnání, sehrává důležitou roli i její místo bydliště.

3.4 Pracovní aspirace

Pracovní aspirace vyjadřují „... úroveň výkonu, kterou si jedinec stanovuje na základě předchozích pracovních zkušeností, vyjadřují cíle, kterých by chtěl

dosáhnout.“ Své cíle si lidé konstruují na základě sebeuvědomění a porovnávání s okolím. Podstatným aspektem aspirací je sebehodnocení, a reálnost pohledu na své možnosti. Zdrojem sebehodnocení v pracovním životě je míra pracovní úspěšnosti či neúspěšnosti v minulosti (Kocianová, 2012, s. 24).

Vyjádření pracovních aspirací, ambicí či cílů je vyjádřením však velice subjektivním. Navíc může být i obtížně vystihnutelným, neboť nelze určit, jaké aspirace jsou nízké a jaké vysoké. Je možné předpokládat, že pracovní aspirace bezdětných žen se mohou změnit v momentě, kdy si pořídí potomka a znovu pak ve chvíli, kdy se stanou samoživitelkou. V těchto chvílích se mění jejich možnosti (především časové), které pak ovlivňují i jejich chování na trhu práce, neboť matky musí více či méně věnovat čas a energii svému dítěti. Jejich pracovní aspirace se mohou dostávat do konfliktu s aspiracemi rodinnými. U míry aspirace matek samoživitelek může docházet k samovolným a i pro ně nepozorovatelným změnám, přičemž míra aspirací může kolísat respektive spíše klesat a přesto být pro danou ženu stále naplněna.

Dle Paulíka (Kocianová, 2012, s. 24) rodinná situace může významně ovlivňovat pracovní život matek respektive jejich hodnotový žebříček, přičemž práce často není jejich hlavní prioritou. Jak uvádí Kuchařová (2007, s. 11–12), matky samoživitelky často rezignují na potřebu seberealizace a požadují především zabezpečení svých dětí (a sebe, potažmo rodiny). U práce je pro ně důležitější finanční výdělek než zaměstnání jako takové. Pfeiferová (2010) jako další pracovní motiv matek samoživitelek představuje možnost získání vlastního sociálního prostoru, ve kterém přijdou do kontaktu také s jinými lidmi než jen se svými dětmi. Formánková (2010) navíc konstatuje, že zájem matek o kariérní růst je v mnoha společnostech považován jako přímý opak toho, co je v zájmu rozvoje dětí.

Touto proměnou se v této práci zabývám v odkazu na Hasmanovou Marhánkovou (2011, s. 6–7), která mezi individuální podmínky ovlivňující pohyb matek samoživitelek na trhu práce zařadila právě profesní aspirace a práci na rozvoji vlastního lidského kapitálu. Zároveň však uvádí, že požadavek matek samoživitelek na seberealizaci v zaměstnání zůstává často marginalizován především na úkor možnosti sladovat práci a rodinu a požadavku na finanční ohodnocení.

4 Analýza objektivních proměnných

4.1 Opatření sociální a rodinné politiky

Sociální politika státu v nejširším významu zahrnuje vše, co se týká společnosti a života v ní. Aktivní sociální politika „... podporuje preventivní opatření, kterými se snaží předcházet vzniku sociálních problémů.“ Pasivní sociální politika státu pak zmírňuje důsledky již vzniklých sociálních problémů (Duková, Duka, Kohoutková, 2013, s. 33–34). Rodinná politika je v České republice podoblastí sociální politiky. Jejím úkolem je respektovat práva a přání občanů v oblasti zakládání rodiny a péče o ni. Dále vytvořit co nejlepší podmínky pro to, aby rodiny dobře fungovaly a mohly si udržet důstojnou životní úroveň (Sami na děti..., 2013, s. 13).

Zřejmě nejdůležitějším opatřením vyplývajícím ze sociální a rodinné politiky je pro matky poskytování peněžitě pomoci v mateřství a rodičovského příspěvku. Podrobněji jsem se jimi zabývala v části 2.1 této práce. Po nástupu do zaměstnání je pak pro matky podstatné ustanovení o podpůrné době při ošetřování člena rodiny. Dle § 40 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů, platí pro rodiče z úplné rodiny podpůrná doba v délce nejdéle devíti dnů, zatímco pro osamělého rodiče v délce šestnácti kalendářních dnů, pokud má v trvalé péči alespoň jedno dítě ve věku do šestnácti let, které doposud plní povinnou školní docházku.

Stát se zaměřuje především na podporu osob či skupin v nepříznivé životní situaci a osob ohrožených sociálním vyloučením. Což je charakteristika, kterou splňují mimo jiných právě i neúplné rodiny. Ty jsou prezentovány jako subjekty se specifickými potřebami, které vlastními silami nezvládají materiálně zabezpečit své potřeby, plnit socializační role nebo se mohou potýkat při plnění rodinných funkcí se závažnějšími problémy (Rodinná politika..., 2008). Nástrojem rodinné politiky je finanční a nefinanční podpora od státu.

Hlavním motivem poskytování finanční podpory neúplným rodinám je především doplnit nebo alespoň částečně nahradit příjem, kterého se těmito subjektům (z důvodu absence druhého partnera) nedostává. Podpora je poskytována ve formě dávek státní sociální podpory, jejichž přidělení včetně případné výše může být ovlivněno příjmem rodiny. Mezi tuto podporu můžeme zařadit následující sociální dávky: „... přídavek na dítě, potom porodné, dávky odvozené

z nemocenského pojištění jako peněžitá pomoc v mateřství, následně rodičovský příspěvek, dávky pěstounské péče a mimo jiné také různé formy sociálních a jiných stipendií“ (Sami na děti..., 2013, s. 14).

V případě, že rodina „... nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni přijatelné pro společnost ...“ jedná se o hmotnou nouzi. Při zákonem splnění zákonem daných podmínek může mít rodina nárok na vyplacení dávek v hmotné nouzi. Tímto opatřením stát bojuje proti sociálnímu vyloučení těchto lidí (Obecné informace a vymezení..., 2015).

Osamělá matka má při splnění zákonem⁸ daných podmínek nárok na několik druhů sociálních dávek, které mohou být vyplaceny jak jednorázově, tak dle konkrétních potřeb. Většina zmíněných druhů sociálních dávek je vyplácena podle výpočtu životního minima dané rodiny. Životní minimum se stanoví dle počtu osob v domácnosti a dále také s ohledem na věk nezaopatřených dětí. Na sociální dávku přídavek na dítě má například nárok ta rodina, jejíž rozhodný příjem za minulý kalendářní rok nepřevýšil hranici 2,4násobku životního minima rodiny (Víte, na jaké dávky máte nárok?, 2014). Dle Chaloupkové a Mitchell však může samotný příjem sociálních dávek být „překážkou“ matek samoživitelek pro vstup na pracovní trh, neboť mohou v době její ekonomické neaktivity dosahovat větší hodnoty než je jejich reálně dosažitelný pracovní příjem. „Zaměstnanost sice snižuje riziko chudoby neúplných rodin s dětmi několikrát účinněji než sociální dávky, zároveň však platí, že prudký pokles alternativních zdrojů příjmu ve chvíli, kdy samoživitelka začne pracovat, je značně demotivující“ (Chaloupková, Mitchell, 2009).

Dalším typem podpory od státu je nepřímá finanční podpora, jež představuje pomoc prostřednictvím různých daňových úlev. Ty mohou být v podobě slevy na dani, tj. snížením výše odváděné daně, nebo formou bonusu, tj. získáním určité částky nazpět jakožto daňové úlevy. Tyto úlevy představují především odpočet daně na vyživované dítě. Úkolem nefinanční podpory je zajistit rodinám takové příležitosti a náležitě ekonomické a sociální prostředí, aby byly co nejméně závislé na přímé finanční podpoře tj. sociálních dávkách (Sami na děti..., 2013, s. 14).

⁸Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů

Dalším důležitým příjmem rodiny matky samoživitelky je výživné na dítě (děti) od jeho (jejich) otce. Dle § 85 Zákona o rodině „Vyživovací povinnost rodičů k dětem trvá do té doby, pokud děti nejsou samy schopny se živit“ a zároveň platí, že „... oba rodiče přispívají na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů.“ Paragraf 86 tohoto zákona dále uvádí, jakým způsobem je vyživovací povinnost upravena pokud rodiče daných dětí nežijí ve společné domácnosti. V tomto případě soud pouze schvaluje jejich vzájemnou domluvu o výši výživného nebo upraví rozsah jejich vyživovací povinnosti. „Výživné na děti od rodiče, který s dětmi nežije a pečuje o ně v menší míře, je v ČR v průměru velmi nízké, navíc jen obtížně vymahatelné.“ Výživné na děti představuje „... nástroj, který má zajistit dětem životní úroveň srovnatelnou s životní úrovní rodičů (tedy i toho rodiče, který je nemá svěřené do výchovy)“ (Hašková, Křížková, Dudová, 2016).

Velmi problematická je situace, kdy druhý rodič (v kontextu této práce se jedná o otce dítěte) i přes jeho vyměření výživné neplatí. Dle Hechtové v České republice dluží otcové na výživném pro své děti v průměru za období jednoho a půl roku (Hechtová, 2015). Pokud bývalý manžel či partner výživné neplatí nebo jej platí se značným zpožděním, přičemž má matka samoživitelka pouze nízké příjmy, může lehce dojít k situaci, že matka není schopna uhradit své závazky v termínu, protože jí částka určená na výživném chybí (Hechtová, 2011). Dle aktuálně platné legislativy neexistuje v současné době v České republice žádný jiný druh sociální dávky, která by výživné od otce dítěte nahrazovala. Již v roce 2014 byl ministryní práce a sociálních věcí Michaelou Marksovou předložen návrh zákona o zálohovém výživném, který je platný v mnoha jiných evropských státech. Během doby vzniku této práce však nebyl návrh zákon stále schválen. V roce 2016 bude zřejmě podán další návrh. Dle této navrhované verze zákona by na zálohové výživné dosáhla matka s příjmem do 2,7násobku životního minima, jejíž bývalý partner neplatí výživné na děti. Výše dávky by byla maximálně 2500 Kč měsíčně a nezapočítávala by se do příjmu pro rozhodování o další pomoci od státu. Od otců by poté vyplacenou částku vymáhaly úřady práce (Marksová znovu navrhuje zálohové výživné..., 2016).

Opatření sociální a rodinné politiky, které by mohly určitým způsobem ovlivňovat postavení matek samoživitelek na trhu práce je mnoho. Rodinná politika je politikou průřezovou a zasahuje tedy do nejrůznějších oblastí života společnosti, např. bydlení, školství i trhu práce. Svých cílů přitom dosahuje jak legislativní tak

nelegislativní cestou (Rodinná politika..., 2008). Její celkové dopady jsou tedy velmi těžko zjištělné. V rámci této proměnné byla pozornost zaměřena pouze na finanční a nefinanční podporu státu a problematiku platby a vymáhání výživného na děti, ačkoliv budou v následujících částech této kapitoly zmíněna i některá další opatření rodinné politiky.

4.2 Možnosti využití předškolních či školních zařízení pro děti

Při výběru a rozhodování o volbě zaměstnaní je jedno z nejdůležitějších rozhodnutí, které stojí před matkou samoživitelkou volba subjektu, který zastoupí její funkci a péči o dítě během doby, kdy se nachází v zaměstnání a je tedy mimo kontakt s dítětem.

Pro volbu vhodného subjektu je jedním z určujících faktorů věk dítěte. Dalším faktorem jsou možnosti pomoci od otce dítěte (dětí) nebo od širší rodiny viz část 3.2. Pokud takové možnosti matka k dispozici nemá, může zvolit variantu soukromého hlídání. Tato forma hlídání je však finančně nákladnější a nemusí tak být dostupná pro všechny matky samoživitelky.

Další možností je využití předškolních či školních zařízení. Dle Rodinné politiky na úrovni krajů a obcí (2008) je existence služby péče o děti jednou z významných podmínek slučitelnosti práce a rodiny. Ve věku dítěte do tří let může matka využít služeb jeslí. Dle Kalíškové a Münicha je však v České republice šance umístit dítě v jeslích vzhledem k jejich počtu minimální. Využití uvedených zařízení je tedy pravděpodobnější a reálnější ve věku dítěte mezi třetím až šestým rokem, kdy je možnost využít mateřských škol tj. školek. Je nutné zmínit, že tato služba musí být v dané situaci místně a finančně dostupná, což není vždy pravidlem. Dostupnost předškolního vzdělávání vykazuje v podmínkách České republiky výrazných místních rozdílů. Zodpovědnost za zřizování mateřských škol mají primárně samotné obce. Velmi tak závisí na prioritách a schopnosti obce hradit provoz zmíněných zařízení ze svých zdrojů (Kalíšková, Münich, 2012). Školky mohou být jak státní, soukromé tak firemní, přičemž státní zařízení můžeme označit za finančně méně náročné.

Veřejné mateřské školy zřizují obce. Kritéria přijetí dětí stanovuje a do školky tedy de facto přijímá ředitel/ka uvedeného zařízení. Dle zákona⁹ musí být

⁹ Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů

přednostně přijaty „... děti v posledním roce před zahájením povinné školní docházky“. Dále může být posuzováno místo trvalého bydliště, věk dítěte či existence sourozence, který již školku navštěvuje¹⁰. Mateřské školy jsou provozovány pro děti od tří let. Je však možné přijmout i mladší děti a to v případě, že je schopné se účastnit předškolního vzdělávání v souladu s Rámcovým vzdělávacím programem pro předškolní vzdělávání. Právo na předškolní vzdělávání však mají pouze a právě „... děti v posledním roce před zahájením povinné školní docházky...“, ostatní nemají přijetí jisté (Nejčastější dotazy k předškolnímu vzdělávání..., 2013–2016).

Zpravidla ve věku šesti popřípadě sedmi let nastupuje dítě do základní školy. V rámci tohoto školního zařízení si plní povinnou školní docházku. Čas, který dítě stráví v tomto zařízení je definován především stanoveným rozvrhem výuky. Přičemž průměrný počet hodin strávených každý týden ve škole se postupně zvyšuje s věkem dítěte, respektive navštěvováním vyšších tříd. Z tohoto důvodu a také z důvodu menší samostatnosti dětí v nižším věku mohou základní školy umožňovat využití tzv. školních družin, kde děti mohou trávit určitý čas před či po vyučování.

Od udávané provozní doby těchto institucí tj. jeslí, školek, družin apod. (pokud matka nevyužívá jinou formu hlídání) se následně odvíjí nároky na vzdálenost (dostupnost) zaměstnání a na pracovní dobu, které musí matka samoživitelka poptávat u svého potenciálního zaměstnavatele. Dle Pfeiferové (2010) musí ženy dosahovat kompatibility svojí práce a otvírací doby zařízení pro děti především třemi způsoby. Ty je možné navíc vzájemně kombinovat. Jedná o vhodné nastavení pracovní doby (např. práce s fixní pracovní dobou, nejčastěji v ranních a dopoledních hodinách nebo pružná pracovní doba), dále volbou zaměstnání v blízkém okolí bydliště (eventuálně práce vykonávaná z domova) nebo výběrem takového zaměstnavatele, který jim umožní pracovní režim přizpůsobený potřebám především jejich rodiny.

Kalíšková a München (2012) jsou přesvědčeni, že propad v zaměstnanosti žen v období mateřství není dán tím, že by ony samy neměly zájem v této době pracovat, ale mimo jiné spíše nedostatečnou nabídkou dostupné a kvalitní předškolní péče o děti.

¹⁰ Možným variantám je přiřazeno bodové ohodnocení, přičemž celkový počet bodů je klíčový pro rozhodnutí o přijetí respektive nepřijetí daného dítěte do zařízení.

4.3 Přístup zaměstnavatelů

Matky samoživitelky představují na trhu práce nabídkovou stranu, zaměstnavatelé poptávkovou. Na skutečnost, jakým způsobem je nabídka práce přijímána, má vliv individuální přístup zaměstnavatele. Velký význam má již při přijímání zaměstnance, ale dále také po celou dobu trvání pracovněprávního vztahu.

V některých případech je přístup zaměstnavatele k ženám starajícím se o děti upraven zákoníkem práce. V těchto případech, kterými se podrobněji zabývám v části 2.2, je této skupině zajištěno lepší (přijatelnější) zacházení. Tyto úpravy však nemusejí být vždy zcela dostatečné. Matky samoživitelky mohou, vzhledem ke své rodinné situaci a individuálním potřebám, na sladění pracovního a rodinného života požadovat další ústupky ze strany zaměstnavatele. Jejich možné zvýšené nároky se mohou na trhu práce však setkat s ne příliš shovívavým přijetím. V extrémních případech se může zaměstnavatel (i ten potenciální) na základě jejich rodičovského statusu nebo případným „potížím“, jež z něho mohou dle subjektivního úsudku zaměstnavatele pramenit, uchýlit až k diskriminačnímu chování.

Výsledky výzkumu ukazují, že s relativně menšími těžkostmi a lepším přístupem zaměstnavatele se setkávají ženy, které pracují ve veřejném či neziskovém sektoru, dále ženy, které se ucházejí o méně atraktivní pozice (především vzhledem k nízkému výdělku) a ženy na málo kvalifikovaných pozicích. Dobré zkušenosti mají také ženy, které pracují v ženském kolektivu nebo jejichž nadřízenou je žena. Lze předpokládat, pokud má nadřízený pracovník, respektive významná část pracovního kolektivu rovněž dítě (děti), poté problémům spojeným se zajištěním péče o potomky či domácnost pravděpodobně dobře rozumí a chápe je. Pozitivnější přístup zaměstnavatele zaznamenaly i ženy, jež pracují v malých podnicích, kde se všichni pracovníci navzájem osobně dobře znají (Pfeiferová, 2010).

4.3.1 Family-friendly přístup

Základem úspěšného sladování pracovního a rodinného života je především uznání zaměstnavatele, že tyto dvě sféry jsou nedílnou součástí života každého zaměstnance i zaměstnankyně. Dle Hasmanové Marhánkové (2011, s. 8) ostré oddělování rodičovství od zaměstnání již není udržitelné. Pojem family-friendly policy nebo také family-friendly employer či family-friendly workplace bývá překládán

jako „politika vstřícná k rodině“. Jak uvádí Kociánová (2012, s. 105) v odborné literatuře je tento pojem často užíván jako synonymum k pojmu work-life balance tj. právě harmonizaci rodinného a pracovního života.

Zaměstnavatelé jakožto aktéři rodinné politiky státu by dle návrhů regionální rodinné politiky měli „... umožnit rodičům sladění pracovního a rodinného života, aniž by museli rezignovat na své rodičovství, nebo na svou profesní realizaci“ (Rodinná politika..., 2008). Přihlášení se k této politice může být zároveň vhodným krokem k získání dobrého jména u potenciálních i stávajících zaměstnanců. V roce 2015 byla v České republice vyhlášena soutěž *Společnost přátelská rodině*, jejímž cílem byla podpora zavádění opatření k uplatňování rovných příležitostí a sladování rodinného a pracovního života. V rámci této soutěže bylo hodnoceno mnoho oblastí, které zároveň představují, jakých podob mohu praktiky family-friendly policy nabývat. Z pohledu matek samoživitelek mohou být vhodné především následující (Společnost přátelská rodině, 2014):

- možnost opětovného návratu do zaměstnání po mateřské či rodičovské dovolené,
- nabídka alternativních forem práce,
- možnost péče o předškolní děti,
- rovné příležitosti a odměňování,
- výhody pro rodiny s dětmi,
- podpora volnočasových aktivit pro děti,
- dětský koutek, místo na přebalování či kojení.

Zaměstnavatelé by dále měli „... zohledňovat rodinný život svých zaměstnanců, vytvářet podmínky pro sladování pracovního a rodinného života a zaměřit své sociální programy a systémy benefitů na zaměstnance s rodinnými závazky (např. zřídit na svých pracovištích podnikové školky, dětské koutky či jiná zařízení péče o děti (včetně do tří let věku) nebo přispívat svým zaměstnancům na zajištění péče o jejich děti a dále rovněž na rekreační pobyty jejich dětí nebo i celých rodin, umožnit zaměstnancům využívat pružnou pracovní dobu, práci z domova, práci na částečný úvazek apod.). Zaměstnavatelé také mohou sponzorovat jednotlivé prorodinné aktivity“ (Rodinná politika..., 2008).

Uznání požadavku matek samoživitelek na vstřícný přístup zaměstnavatele potvrzuje i návrh usnesení Evropského parlamentu o situaci matek samoživitelek (2011). „Evropa by měla poskytovat daňové úlevy a pobídky společností, které

zajišťují provoz zařízení péče o děti v místě pracoviště a jeslí, což matkám samoživitelkám umožňuje pracovat, zatímco na jejich děti je dohlédnuto a učí se.“

Nabídka alternativních forem práce

V současné době je alternativních pracovních úvazků na pracovním trhu velké množství a není lehké je podle určitého klíče seřadit či seskupit. Některé alternativní nebo také flexibilní pracovní úvazky se pojí s pracovněprávním vztahem, kdy je mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem uzavřena pracovní smlouva a zaměstnanci z její podstaty náleží určité sociální jistoty a postavení. Příkladem těchto úvazků může být např. zkrácený pracovní úvazek či využívání pružné pracovní doby. U jiných typů úvazků je však matka samoživitelka ve zcela odlišné pozici. Například pokud pracuje pro zaměstnavatele na základě dohody mimo pracovní poměr, je její postavení z pohledu jistoty zaměstnání zcela jiné. Na základě těchto dohod, totiž nemá matka jistotu finančního příjmu. Hrozí jí riziko, že jí zaměstnavatel nepřidělí žádnou práci a ona tudíž nebude mít nárok na odměnu.

Specifickou skupinu alternativních forem práce představují úvazky upravující pracovní dobu. Mezi ně můžeme zařadit pružnou denní (případně týdenní) pracovní dobu nebo stlačený pracovní týden. Další možností alternativního úvazku je sdílení pracovního místa neboli job-sharing. Tato možnost představuje uspořádání, kdy se dva ale i více zaměstnanců dělí o práci odpovídající jednomu pracovnímu místu na plný úvazek. Na základě toho pak každému připadá příslušná výše mzdy a zaměstnanecké výhody. Tento typ úvazku je vhodný i pro lidi, kteří z nějakého důvodu nemohou či nechtějí pracovat na plný úvazek, ale chtějí stále zaměstnání (Armstrong, 2015, str. 186). Dále můžeme mezi alternativní pracovní úvazky řadit zkrácený (částečný) úvazek, víkendovou práci, práci na dálku, práci na dobu určitou nebo práci na živnostenský list a mnoho dalších (Kocianová, 2012, s. 109).

Jeden z důvodů nízké zaměstnanosti matek na trhu práce v České republice Kalíšková a Münich (2012) shledávají v nedostatečné nabídce jedné z alternativních forem práce a to konkrétně částečných úvazků. Je nutno poznamenat, že postupně však dochází k růstu jejich podílu. Což lze dle Dudové (2015, s. 5–6) interpretovat jako možnost, kterou využily právě matky samoživitelky, jejichž ekonomická aktivita za poslední roky stoupala. Podle

odhadů SILC v roce 2013 pracovalo přibližně 79 samoživitelek ze 100, přičemž v letech 2005–2008 jich bylo na 100 přibližně 66 až 69.

Zaměstnávání matek samoživitelek je v tomto ohledu upraveno v Zákoníku práce. Dle § 241 je ustanoveno následující: „Požádá-li zaměstnankyně nebo zaměstnanec pečující o dítě mladší než 15 let ... o kratší pracovní dobu nebo jinou vhodnou úpravu stanovené týdenní pracovní doby, je zaměstnavatel povinen vyhovět žádosti, nebrání-li tomu vážné provozní důvody.“ Jak ale uvádí Sociologický ústav ve své zprávě, v praxi není toto ustanovení nijak vymahatelné, neboť zaměstnavatelé se odvolávají na „provozní důvody“ a to i v případě, že objektivně by zkrácení úvazku nic nebránilo a případné obtíže by se daly snadno odstranit (Bariéry a možnosti využití..., 2011).

Dle tiskové zprávy Ministerstva práce a sociálních věcí (Práce, nebo péče o rodinu?..., 2015) vyplývá, že pokud zaměstnavatelé nabízejí alternativní pracovní úvazky, panuje větší pravděpodobnost, že při výběrovém řízení rozhodnou o přijetí zaměstnance spíše jeho skutečné kvality a schopnosti než časové možnosti. Zaměstnanci si navíc budou svého pracovního místa více vážit a ke svému zaměstnavateli budou loajálnější. Z hlediska negativ této nabídky práce je nutné připustit, že zavedení alternativních forem práce do společnosti s sebou přináší určitou administrativní zátěž, vyžaduje změnu organizace práce, vymezení pravidel ohledně jejího využívání a zajištění dostatečné komunikace mezi zaměstnanci.

4.3.2 Riziko diskriminace

Dle šetření ČSÚ mají muži i ženy po ukončení stejného druhu vzdělání podobné šance pro získání zaměstnání. Výrazná změna v jejich postavení na trhu práce nastává v okamžiku, kdy se ženy snaží skloubit více rolí a to mateřskou a pracovní (Stražilová, 2015). Lze předpokládat, že kariérní cesta muže není podobným faktorem v takové míře ovlivněna. To může vést k rozdílnému přístupu potenciálního či současného zaměstnavatele vzhledem k mužům a ženám. V rámci tématu této práce je relevantní uvést především pohled na ženy, konkrétně na matky samoživitelky. Tento pohled je nutné rozdělit do několika úhlů pohledu.

Před nástupem do zaměstnání, při výběrovém řízení, se může odlišný přístup potenciálního zaměstnavatele ukázat například při nerovném zhodnocení přínosů

mužů a žen pro dané zaměstnání, což ve výsledku může matku samoživitelku negativně ovlivnit jakožto kandidáta na volnou pozici.

V kontextu pracovního poměru je jako diskriminační jednání vnímáno především obtěžování, sexuální obtěžování, pronásledování a také znemožnění přístupu k zaměstnání. Dále znevýhodnění v kontextu práce jako takové, zvláště pak v oblasti odměňování, řízení kariéry a propouštění (Kocianová, 2012, s. 117).

V zákoně č. 198/2009 Sb. o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Antidiskriminační zákon“), je vymezen rozdíl mezi přímou a nepřímou diskriminací.

Dle § 2 Antidiskriminačního zákona „... se za přímou diskriminaci rozumí takové jednání, včetně opomenutí, kdy se s jednou osobou zachází méně příznivě, než se zachází nebo zacházelo nebo by se zacházelo s jinou osobou ve srovnatelné situaci...“ Důvodem pro diskriminaci může být například rasa, etnický původ, sexuální orientace, věk či pohlaví¹¹. Přičemž „... za diskriminaci z důvodu pohlaví se považuje i diskriminace z důvodu těhotenství či mateřství.“

Nepřímou diskriminací se dle § 2 antidiskriminačního zákona „...rozumí takové jednání nebo opomenutí, kdy na základě zdánlivě neutrálního ustanovení, kritéria nebo praxe je z některého z důvodů uvedených v § 2 osoba znevýhodněna oproti ostatním. Nepřímou diskriminací není, pokud toto ustanovení, kritérium nebo praxe je objektivně odůvodněno legitimním cílem a prostředky k jeho dosažení jsou přiměřené a nezbytné.“

Na tomto místě se pokusím zamyslet nad konkrétními důvody, proč mohou zaměstnavatelé matky samoživitelky diskriminovat. Jedním z nich může být skutečnost (jak již bylo uvedeno v části 2.1.1 této práce), že matkám s malými dětmi není možné nařídit přesčasy ani je poslat na služební cestu. Pfeiferová dále zmiňuje, že zaměstnavatelé mohou u kandidátů na zaměstnání preferovat spíše ten model kariéry, který není přerušován rodinnými událostmi. Je patrné, že ženy zůstávající s dětmi na rodičovské dovolené tento model nesplňují. Možným negativním aspektem může být pro zaměstnavatele očekávaná vyšší pravděpodobnost absencí v zaměstnání, způsobených především nemocí dětí. Rovněž především přítomnost malých dětí může být zaměstnavateli hodnocena

¹¹ Dále se může jednat o diskriminaci „... z důvodu pohlaví, sexuální orientace, zdravotního postižení, náboženského vyznání, víry či světového názoru.“

jako rizikový faktor při přijímání, hodnocení potenciálních zaměstnankyň. Dle výsledků výzkumu teprve s přibývajícím věkem jejich dětí přihlížejí zaměstnavatelé více na profesní odbornost potenciálních zaměstnankyň než na jejich rodinné zázemí (Pfeiferová, 2010).

U matek samoživitelek se navíc znevýhodňující faktory kumulují. Nejenom že se jedná o matky, ale zároveň se jedná o matky postrádající partnera, což může být pro zaměstnavatele signál, že pokud jejich děti onemocní, bude to zřejmě matka, kdo zůstane doma s dětmi.

Zde je nutné poznamenat, že dle § 30 Zákoníku práce se při jednání o uzavření zaměstnání může zaměstnavatel dotazovat pouze na údaje, které jsou v přímé souvislosti s uzavřením pracovní smlouvy. Z tohoto důvodu by mu skutečnosti ohledně rodinného stavu, počtu dětí nebo statusu matky samoživitelky nemusely být vůbec známy. Pokud tedy zaměstnavatel během pracovního pohovoru položí diskriminační otázku, zájemkyně může na ni odmítnout odpovědět. Výsledný efekt však není možné odhadnout.

Otázka diskriminace je v současné době poměrně diskutované téma. Z pohledu zaměstnavatele je nutné uvést, že aktivity směřující k jejímu odstraňování a zajištění rovného zacházení mohou být rovněž veřejností posuzovány jako sociálně odpovědné a mohou tak přispívat k jeho dobrému jménu (Kocianová, 2012, s. 102–103).

4.4 Riziko nezaměstnanosti

Dlouhodobé přerušení zaměstnanosti žen z důvodu péče o děti, tedy jejich nástup na mateřskou a později rodičovskou dovolenou, výrazně snižuje jejich produktivitu při návratu na trh práce. Důvodů je hned několik. Po tuto dobu žena většinou nezvyšuje, mnohdy dokonce ztrácí svůj lidský kapitál, který je zapotřebí pro vykonávání jejího zaměstnání. Během doby její ekonomické neaktivity se také může změnit, například kvůli technologickému vývoji, obsah či nutné znalosti požadované k výkonu jejího původního zaměstnání. Přítomnost malých dětí, jejich častá nemocnost zvyšuje pravděpodobnost absence ženy v zaměstnání a může omezovat její pracovní nasazení. Nižší produktivita ženy může tak vést k vyššímu riziku nezaměstnanosti (Bičáková, Kalíšková, 2015, s. 4–5). Problémy s návratem na pracovní trh dle Pfeiferové (2010) vychází mimo jiné ze skutečnosti, že většina zaměstnavatelů neumožňuje ženám během doby

mateřské a rodičovské dovolené udržovat kontakt s danou profesí. Toho by mohlo být dosaženo například jejich pravidelným vysíláním na školení či semináře, aby neztratily přehled s nejnovějšími trendy v jejich oboru.

Nezaměstnanost představuje pro jednotlivce ztrátu pracovních návyků, pracovních znalostí, psychickou újmu i případné stigma v životopise při hledání zaměstnání. „V případě, že žena překročí tříleté období, během kterého má návrat do předchozího zaměstnání zajištěný zákonem, dále v případě, že dojde k zániku předchozího zaměstnání, či v případě, že žena před mateřstvím stále zaměstnání nevykonávala, vrací se po uplynutí rodičovské dovolené na trh práce rovnou jako nezaměstnaná.“ Přítomnost dětí pak hledání zaměstnání matkám výrazně ztěžuje. Riziko i samotná míra nezaměstnanosti se velké míře odvíjejí také od nejvyššího dosaženého vzdělání dané ženy. Ve věku tří let dítěte, dosahuje nezaměstnanost u žen s maturitním a vyšším vzděláním 12 %, u žen bez maturity dokonce 28 %. Což lze pokládat za výrazný rozdíl (Bičáková, Kalíšková, 2015, s. 1–5).

Ztráta zaměstnání a potíže při hledání nového nepříznivě ovlivňují psychickou pohodu. Situace je o to horší v případě, když je člověk navíc vystaven tlaku, neboť jsou na něm finančně závislé další osoby (Dubská, 2014). Z hlediska již zmíněné potřeby finančního příjmu a výše uvedených skutečností představuje pro matky samoživitelky nezaměstnanost velké riziko. Vzhledem k výše uvedeným statistikám a skutečnostem je tedy možné předpokládat, že ženy samoživitelky, jež jsou primárními žitelkami pro své rodiny, se budou nezaměstnanosti velmi obávat. Je tedy možné očekávat, že než by tyto ženy měly být nezaměstnané, budou raději fungovat na trhu práce takovým způsobem, aby se této situaci za všech okolností vyhnuly. Mohou například setrvávat v zaměstnání, které jim v důležitých směrech nevyhovuje či budou přijímat i zaměstnání, které neodpovídají jejich dosaženému vzdělání.

Hašková, Křížková a Dudová (2016) jsou přesvědčeny, že „... nezaměstnanost či přímé ohrožení nezaměstnaností hraje spolu s nízkou dostupností služeb péče o děti a nízkou dostupností flexibilních a zkrácených pracovních úvazků významnou roli v příležitostech i rozhodování matek malých dětí o jejich uplatnění na trhu práce.“

5 Empirické šetření osobních zkušeností matek samoživitelek s pracovním postavením

V předchozích kapitolách byla představena situace matek samoživitelek v České republice. Přičemž práce se zaměřila především na možnosti uplatnění na trhu práce. Na základě studia výstupů z relevantních šetření zabývajících se touto sociální skupinou jsem následně identifikovala a zanalyzovala devět proměnných, které dle mého názoru mohou jistým způsobem ovlivňovat, ať již v pozitivním či negativním směru, jejich postavení na trhu práce.

V této kapitole představím podobu vlastního empirického šetření, které se zabývalo zjišťováním osobních zkušeností matek samoživitelek s vlivem daných proměnných na jejich postavení na trhu práce. Cílem tohoto empirického šetření bylo zjistit, zda mají proměnné identifikované v této práci vliv na postavení matek samoživitelek na pracovním trhu. Zjišťována byla nejenom existence těchto vlivů dle respondentek, ale také jejich konkrétní podoby.

5.1 Formulace výzkumné otázky a strategie šetření

Hlavní výzkumná otázka byla formulována takto:

Mají vybrané proměnné vliv na postavení matek samoživitelek na trhu práce?

Na základě stanoveného cíle tohoto šetření byla zvolena strategie s kvalitativním designem. Základním principem tohoto přístupu je dle Reichela (2009, s. 62) zkoumání určitého prvku, procesu či fenoménu v jeho přirozeném prostředí, snaha mu porozumět a následné vytvoření jeho komplexního obrazu. Což je v souladu s cílem mého šetření. Na základě výsledků teoretické části byla zjištěna potřeba intenzivněji zkoumat mnoho aspektů, což tato zvolená strategie umožňuje. Skutečnost, že zobecnění výsledků kvalitativního šetření je velmi problematické či dokonce nemožné, lze přijmout jako vyhovující vzhledem ke skutečnosti, že matky samoživitelky je možné považovat za velice heterogenní skupinu (Reichel, 2009, s. 41).

5.2 Výběr zkoumaných objektů

Základní soubor mého empirického šetření představují matky samoživitelky, které mají ve své výhradní péči dítě popřípadě děti ve věku do 25 let včetně. Žijí ve společné domácnosti ať už zcela samy s dětmi nebo s jinou dospělou osobou

(nikoliv však partnerem) a tvoří tak neúplnou rodinu. Žijí bez partnera a jsou ekonomicky aktivní v rámci pracovněprávního vztahu.

Pro šetření byla zvolena metoda nepravděpodobnostního záměrného (účelového) výběru, konkrétně nabalování neboli snowball. Reichel (2009, s. 83) uvádí, že tato metoda je vhodná v případě, že neexistuje žádný seznam či jiná opora pro výběr, což koresponduje s tímto případem.

Při vyhledávání respondentek jsem požádala osoby v mém okolí, aby mi vyjmenovali několik jedinců, o nichž se domnívají, že mnou daná kritéria splňují. Na základě jejich doporučení jsem následně získala kontakt na patnáct žen. Z tohoto výchozího souboru se šetření nakonec zúčastnilo sedm respondentek. Při vědomí, že tento konečný vzorek není příliš velký, jsem se vzorek pokusila opětovně navýšit stejným způsobem. Tentokrát jsem získala z deseti oslovených matek samoživitelek další dvě respondentky, které byly ochotné se šetření zúčastnit. Po ukončení každé komunikace s danou ženou jsem i ji požádala, zda nezná další matku samoživitelku, která by se mohla mého šetření zúčastnit. Ačkoliv byl jejich přístup v tomto ohledu poměrně vstřícný, nakonec se mi vzorek rozšířit nepodařilo. Konečný výběrový vzorek tedy čítal devět respondentek. Navzdory značnému úsilí, poměrně širokému okruhu oslovených osob, době věnované vyhledávání respondentek nebyla úspěšnost při hledání respondentek příliš vysoká. Víceméně naprostá většina všech oslovených žen byla přátelská, otevřená diskusi, při prvním kontaktu přislíbila účast, vyjadřovala zájem, nicméně v důsledku omezených časových možností došlo k pouze devíti společným rozhovorům.

5.3 Sběr dat

Samotný sběr dat pro toto empirické šetření probíhal v průběhu měsíců března a dubna roku 2016. Data byla získávána metodou dotazování konkrétně prostřednictvím osobních polostrukturovaných rozhovorů. Ty se dle Reichela (2009, s. 111) vyznačují tím, že tazatel má předem připravený soubor témat či otázek, přičemž není přesně stanoveno jejich pořadí. Pokládání otázky mohou být v rámci rozhovorů částečně modifikovány. Nutností však zůstává, že musí být všechny položeny. Během rozhovorů jsem tedy pokládala předem připravené otázky, přičemž jsem v jejich průběhu přidávala další doplňující otázky, které vyplynuly z rozhovoru. Nezřídka došlo k situaci, že se rozhovor nedržel vždy přesně předem připravené struktury, tj. mezi jednotlivými tématy se plynule

přecházelo. Ve všech uvedených případech však tento postup přinesl více dílčích informací, lze jej tedy zpětně hodnotit jako úspěšný a spíše jako známku větší otevřenosti a sdílnosti uvedených respondentek. K nezodpovězeným otázkám jsem se však vždy dle výše uvedené definice této metody zpětně vrátila. Z tohoto důvodu se jako velmi užitečným doplňkem ukázalo využití záznamového archu, do kterého jsem si po celou dobu rozhovorů zapisovala poznámky, abych měla přehled, o tom, jaké oblasti jsme již prodiskutovaly a které nikoliv.

Rozhovory se uskutečňovaly záměrně v neformálním prostředí, aby se respondentky cítily příjemně, neboť lze uvedené téma označit za poměrně osobní. Rozhovory tak proběhly například u respondentek v bytě, na zahradě, ve veřejném parku, v kavárně či v jejich zaměstnání. Vzhledem k počtu otázek se délka všech rozhovorů pohybovala přibližně okolo jedné až dvou hodin. Všechny rozhovory jsem si nahrávala na mobilní telefon, z důvodu možnosti následného doslovného zaznamenání a neopomenutí dílčích detailů.

Na začátku každého rozhovoru byly zjištěny primární informace o každé respondentce (její věk, počet a věk jejich dětí, způsob vzniku její neúplné rodiny, nejvyšší dosažené vzdělání a velikost místa jejího bydliště). Tato výchozí identifikace sloužila k získání základního přehledu o výchozí situaci uvedené respondentky, což umožnilo, aby následné pokládání otázek bylo smysluplné a efektivní. Následně jsem již pokládala otázky, které byly v přímé souvislosti se stanovenou výzkumnou otázkou a týkaly se tudíž jednotlivých proměnných. Pomocí otázek byly zjišťovány zkušenosti matek samoživitelek s jejich uplatněním na trhu práce. Dále jsem zjišťovala, zda respondentky vnímají vliv určité proměnné na své postavení na pracovním trhu. Výběr otázek navazoval na teoretickou část této práce a na stanovenou výzkumnou otázku. Pokládání otázky týkající se jednotlivých oblastí měly otevřenou podobu, která umožňovala subjektivní zhodnocení uvedených skutečností.

Proměnné, které byly v rámci šetření sledovány, jsou následující:

1. finanční a materiální situace,
2. podpora širší rodiny
3. potřeba harmonizace pracovního a soukromého života,
4. pracovní aspirace,
5. opatření rodinné a sociální politiky,
6. možnosti využití předškolních či školních zařízení pro děti,

7. přístup zaměstnavatelů – family-friendly přístup,
8. přístup zaměstnavatelů – riziko diskriminace,
9. riziko nezaměstnanosti.

5.4 Etická otázka šetření

Všem respondentkám bylo před počátkem rozhovorů připomenuto, že vše co mi během rozhovoru sdělí, bude považováno za důvěrné a veškeré zjištěné informace budou použity pouze pro potřeby této diplomové práce.

6 Výsledky šetření u matek samoživitelek a jejich diskuse

Výstupy z rozhovorů jsem rozdělila dle výše uvedených oblastí, tj. jaké sledované proměnné se konkrétní část rozhovoru týkala. Výsledky jsem dále porovnávala s teoretickou částí této práce. Základní charakteristiky konečného výběrového vzorku (s nimiž jsem pracovala i během interpretace výsledků) uvádím v tabulce č. 4. Jména respondentek byla z důvodu zachování jejich anonymity změněna.

V rámci tohoto šetření jsem se dotazovala devíti respondentek. Jejich věk se pohyboval v rozmezí mezi 29 a 52 let. Matkami samoživitelkami se staly ve čtyřech případech na základě rozvodu manželství, v pěti případech po rozpadu partnerství. Všechny z nich po určitou (byť v některých případech velmi krátkou) dobu tvořily s otcem jejich dítěte (dětí) úplnou rodinu. Většina respondentek konkrétně šest z nich mělo ve své výhradní péči dvě děti, ve třech případech se staraly pouze o jednoho potomka. Z hlediska nejvyššího dosaženého vzdělání dosáhly tři respondentky vysokoškolského vzdělání, jedna respondentka vystudovala vyšší odbornou školu, další čtyři střední odbornou školu. Nejvyšší dosažené vzdělání poslední respondentky bylo střední bez maturity.

Všech devět respondentek bylo v době konání rozhovorů ekonomicky aktivních. Osm z nich bylo zaměstnáno nejméně v jednom pracovním poměru, jedna z nich navíc podnikala jako osoba samostatně výdělečně činná (dále jen „OSVČ“) a jedna vzhledem k velmi nízkému věku dítěte (1,5 roku) pracovala pouze na dohodu mimo pracovní poměr. Respondentka Jana si vedle svého pracovního úvazku neoficiálně přivydělávala jako kadeřnice. Všech osm zaměstnankyň bylo u svých zaměstnavatelů zaměstnáno již delší dobu (nejméně půl roku) a nebyly ve zkušební době.

Tabulka č. 4: Charakteristika výzkumného vzorku

Charakteristika výzkumného vzorku					
Respondentka	Věk	Příčina vzniku neúplné rodiny	Počet dětí a jejich věk	Nejvyšší dosažené vzdělání	Pracovní aktivita
Jana	31 let	Rozvod	2 (4 a 6 let)	SOŠ	Pracovní poměr: částečný úvazek (5 hod./den) + přivýdělek
Alena	41 let	Rozpad partnerství	2 (5 a 11 let)	VOŠ	2 pracovní poměry: částečné úvazky
Romana	52 let	Rozvod	2 (23 a 25 let)	VŠ	Pracovní poměr: částečný úvazek (6hod./den) + podnikání OSVČ
Lucie	35 let	Rozpad partnerství	1 (7 let)	VŠ	Pracovní poměr: částečný úvazek (7 hod./den)
Markéta	42 let	Rozpad partnerství	2 (6 a 9 let)	VŠ	Pracovní poměr: plný úvazek
Kateřina	36 let	Rozvod	2 (8 a 10 let)	SOŠ	Pracovní poměr: plný úvazek
Irena	38 let	Rozpad partnerství	1 (1,5 roku)	SOŠ	Dohoda mimo pracovní poměr
Kristýna	29 let	Rozpad partnerství	1 (4 let)	SOU	Pracovní poměr: plný úvazek
Eva	33 let	Rozvod	2 děti (5 a 7 let)	SOŠ	Pracovní poměr: plný úvazek

Zdroj: vlastní zpracování

6.1 Vliv finanční a materiální situace

Dle výsledků statistických šetření ČSÚ jsou matky samoživitelky ve velké míře ohroženy příjmovou chudobou a materiální deprivací. V rámci rozhovorů jsem se tedy respondentek dotazovala na jejich finanční situaci, z jakých složek se skládají jejich příjmy a zda mají či měly po dobu, kdy jsou matkami samoživitelkami výraznější finanční potíže. Dotazovala jsem se také na důležitost pracovních příjmů, v souvislosti s kvalitou jejich života. Na konkrétní výši příjmů, ať už pracovních či celé domácnosti, jsem se nedotazovala. Téma finanční a materiální situace považuji za vysoce citlivé, z toho důvodu jsem se snažila otázky pokládat ohleduplně a diskrétně. Otázky na toto téma jsem pokládala, až na konci rozhovorů. Několika respondentkám nečinilo problém o těchto skutečnostech se mnou velmi upřímně komunikovat. Jiné byly však více zdrženlivější. V těchto případech jsme jejich odpovědi podrobněji nerozváděly. Všechny respondentky pobíraly pravidelně plat nebo mzdu. S jejich vyplácením neměly nikdy větší problémy. Jejich celkové finanční příjmy jsou ovlivněné také příjmem sociálních dávek, výživným na děti od otců a v některých případech také příspěvky od jejich rodiny.

Respondentka Romana, jež podniká jako OSVČ nemá sice jistotu měsíčního příjmu, se svojí finanční situací však byla spokojená. Její dvě dcery již jsou vyššího věku, obě studují vysokou školu a jsou samostatné. Finanční problémy neměla ani dříve, sociální dávky jí byly odebrány již před několika lety, právě kvůli vyšším příjmům.

„Ale jsem spokojená, občas by mohlo být víc akcí, člověk má pořád strach, aby měl nějakou rezervu, obzvlášť v současné době, zdražování, neklidu v Evropě. Když bylo míň peněz, víc jsme šetřily. Ale na základní potřeby vždycky bylo“ (Romana, 2 děti).

Ostatní respondentky k popisu jejich finanční a materiální situace používaly slova jako „dostačující, vyhovující, ujde to, ne příliš dobrá.“ Často mluvily o tom, že „to musejí nějak zvládnout, nemají na výběr, musí být rády za to, co mají“ apod. Zdály se být smířené se svojí situací.

„Moje situace, jakože finanční je myslím vyhovující. Vždycky může být hůř“ (Alena, 2 děti).

V jednom případě respondentka uvedla, že po rozvodu manželství jí připadly dluhy, které nyní musí splácet. I tuto skutečnost hodnotí jako důvod, proč nyní musí vydělat nejvíce, co je vzhledem k okolnostem schopná. Jiná respondentka zase uvedla, že mezi přijetím jednotlivých příjmů se dostává na svém bankovním účtu do červených čísel, jenž sice vždy během měsíce vrátí, nicméně tato situace se pravidelně opakuje.

„Mám dvě děti, v Praze pronajatý byt, takže peněz se potřebuje hodně. Do toho mě exmanžel nechal v půjčkách, který platím jenom sama. Obě děti mám ve školce. Měsíčně jsou hodně vysoký výdaje a tím pádem já musím hodně pracovat“ (Jana, 2 děti).

„Dluhy nemám, ale moc nevycházím. Před vyplácením invalidního důchodu jsem v mínusu trochu, takže dluh mám, ale ten vždy hned splatím. Pohybuju se v kontokorentu, ale jenom tak lehce“ (Lucie, 1 dítě).

Skutečnost, že žijí z měsíce na měsíc, potvrdilo více respondentek. Větší částku našetřenou pro případ nouze většina z nich nemá. Jakýkoliv výpadek příjmu je tedy výrazně ovlivní. Peněžní příjmy ze zaměstnání jsou pro většinu respondentek klíčové pro splácení svých úvazků.

„Zaměstnání je pro mě nejdůležitější z hlediska získání finančních prostředků kvůli dětem, bydlení a vše co je s tím spojené“ (Alena, 2 děti).

„Zaměstnání je pro mě pouhý prostředek pro získání peněz“ (Markéta, 2 děti).

„Když byl syn nemocný, tak jsem byla doma na ošetřovačkách. Vzala jsem si čtvrtek, pátek, sobotu a neděli. Ale přišla jsem o peníze no. Naštěstí syn byl nemocný jenom málo“ (Eva, 2 děti).

Jedna respondentka se z finančních důvodů musela vzdát své práce, kterou se živila mnoho předcházejících let. Ani další se netajily tím, že výše platu/mzdy či samotná jistota jejich přijetí jsou pro ně důležitější než obsah samotné práce.

„V tom školství co dělám, tak to je jenom kvůli penězům. Jinak kadeřničina to je pro mě to hlavní, kde mám v podstatě srdíčko, ale kdybych podnikala, což jsem při mateřské podnikala, tak bych to neutáhla“ (Jana, 2 děti).

Vysokoškolsky vzdělaná respondentka Lucie (1 dítě) uvedla následující:

„Když jsem byla docela na dně, finančně, tak jsem volala známému, jestli bych u něj ve firmě nemohla uklízet. To mi řekl, že úklidové práce jsou většinou ráno, což bych s malým nedávala, tak mi nabídl místo asistentky.“

Na základě výstupů ze všech rozhovorů je dle mého názoru jasně patrná skutečnost, že pro mnohé respondentky znamená zaměstnání především příjem finančních prostředků. Matky samoživitelky jsou tedy ochotné akceptovat pracovní místo, které může být zcela mimo oblast jejich vzdělání, zájmu či subjektivních preferencí, pokud toto zaměstnání nabízí dostatečné finanční ohodnocení. Vzhledem ke skutečnosti, že většina z respondentek nemá žádné našetřené úspory, přičemž v této oblasti nevidí v blízké budoucnosti obrát k lepšímu, je pro ně velice důležitá výše pracovního příjmu a v neposlední řadě také jistota jeho každoměsíčního přijetí. Matky samoživitelky preferují, respektive snaží se akceptovat a udržovat si zaměstnání, které jim tyto jistoty nabízí. Dávají přednost uzavření pracovním poměrům před dohodami mimo pracovní poměr.

Shrnutím výše uvedeného, vliv této proměnné tedy představuje vnímanou potřebu matek samoživitelek dostávat pravidelný pracovní příjem alespoň v minimální akceptovatelné výši, která pokryje mandatorní výdaje její rodiny. Proměnná, finanční a materiální situace tedy spíše ovlivňuje postavení matek samoživitelek na trhu práce.

6.2 Vliv podpory širší rodiny

Další sérií otázek jsem se snažila objasnit rodinnou situaci respondentek neboli v tomto případě existenci podpory od širší rodiny. Otázky se zaměřily především na zjištění, zda mají matky podporu ve své širší rodině, popřípadě jaké podoby tato podpora nabývá. Dotazovala jsem se především na finanční pomoc, výpomoc s hlídáním dětí a pomoc s poskytnutím ubytování v případě potřeby. Ve všech případech ženám širší rodina vypomáhala hlídáním dětí (v různé intenzitě), v některých také i finančně. Dvě respondentky po určitou dobu bydlely u svých rodičů, v době šetření, u rodičů bydlela se svým dítětem, již pouze jedna z nich. Všechny respondentky, se kterými jsem komunikovala, se shodly na tom, že jejich rodina (rodiče, prarodiče) se jim snaží vypomáhat takovým způsobem, jaký je v jejich možnostech.

„Rodiče mi pomáhají s hlídáním dítěte i materiálně. Po finanční stránce mi rodiče a babička vypomáhají s příspěvky na školní aktivity, oblečení, svačiny do školy“ (Markéta, 2 děti).

„Myslím, že mě podporují nad rámec svých možností. Ať už finančně, tak psychicky.“ „Pokud byly děti nemocné, mohla jsem a pořád můžu požádat rodiče o pomoc“ (Alena, 2 děti).

Několikrát však bylo zmíněno, že rodiče respondentky jsou sami ještě pracující subjekty a nemohou tudíž hlídat, kdykoliv by bylo zapotřebí. Bariérou ve větší pomoci byla také v jednom případě zmíněna velká vzdálenost mezi bydlištěm respondentky a jejích rodičů.

„Moje rodina žije na Moravě. S hlídáním mi pomáhá hlavně v létě a o prázdninách a pak občas během roku. Ale jinak moc ne. Za to jsem jim vděčná. Jinak mi občas pomůžou kamarádky, když mají zrovna volno, tak na hodinu dvě, abych si mohla zajít ven“ (Lucie, 1 dítě).

S využitím pomoci rodiny měly některé respondentky možnost přijmout zaměstnání, které by jinak akceptovat nemohly. A to takové, při kterém bylo zapotřebí pracovat buď v brzkých ranních, nebo večerních hodinách. Pokud matky možnost hlídání od rodiny nemají, výrazně to pociťují, neboť to ovlivňuje jejich časové možnosti.

„Podporuje, hlavně má matka a to s výpomocí dohlížení na dcery, i když teď už začínají být dost samostatný. Dříve mi pomáhala především ráno s výpravou do školy, jelikož pracuji od 6:00. Ted' už to holky zvládají samy“ (Kateřina, 2 děti).

„Finančně ne, mám jen matku v důchodu, který má příjem malý, ale vždy pomáhala s výchovou dětí, hlídala je, když jsem měla večerní akce“ (Romana, 2 děti).

„Jediné co odmítám je směnný provoz. Nejde příliš dohromady s dojížděním dětí do školy a školky a s vyzvedáváním. Uvažovala jsem nad směnným provozem, ale na konec jsem musela ustoupit, protože to nešlo skloubit a bylo to dost vyčerpávající“ (Alena, 2 děti).

Některé respondentky uvedly, že mají podporu nejen ze strany svých rodičů či prarodičů, ale také od rodiny svého bývalého partnera. Ten jim vypomáhá především hlídáním. Nápomocní jsou také přátelé a známí matek samoživitelek,

kteří příležitostně děti pohlídají. Jejich pomoc je však spíše jednorázová a v řádech maximálně pár hodin měsíčně. Většinou ve chvílích, kdy si žena potřebuje něco krátkodobě zařídit, tj. nikoliv celodenně, aby jim uvedená pomoc umožnila využít čas pro pracovní aktivity.

Ačkoliv je podpora širších rodin matek samoživitelek, možnosti a ochota pomoci od těchto rodin velmi rozmanitá, lze z výše uvedených výpovědí vyčíst, že vliv této podpory je pro postavení matek samoživitelek na trhu práce do jisté míry zásadní. Jedná se především o nemateriální formu pomoci. Díky pomoci širší rodiny především při hlídání dětí mohou matky akceptovat pracovní nabídky, které by jiných okolností musely odmítnout. Jedná se však spíše o pomoc hlídáním na pár hodin denně, nikoliv celodenní, které by zcela změnilo možnost matky samoživitelky pracovat mimo domov. Tato pomoc je klíčová především v době, kdy děti nedosahují takového věku, aby se dokázali postarat sami o sebe, respektive v případě sourozenců, aby se mohli pohlídat navzájem.

Případná finanční či materiální (i sdílení společné domácnosti) výpomoc od širší rodiny ovlivňuje celkovou finanční a materiální situaci matky samoživitelky, tedy potřebu matky samoživitelky dostávat pravidelný pracovní příjem v akceptovatelné výši. Forma pomoci hlídáním pak ovlivňuje potřebu harmonizace pracovního a soukromého života (více v části 6.4). Proměnná, podpora širší rodiny spíše ovlivňuje postavení na trhu práce, ale pouze nepřímo.

6.3 Vliv potřeby harmonizace pracovního a soukromého života

Další oblastí, na kterou jsem se v rámci tohoto šetření zaměřila, byla potřeba harmonizace pracovního a soukromého života matek samoživitelek. Tuto oblast jsem v teoretické části práce prezentovala, jako velice klíčovou pro možnosti uplatnění matek samoživitelek na trhu práce. Dle Chaloupkové a Mitchell (2009) matky samoživitelky obtížně hledají zaměstnání, které by vyhovovalo jejich potřebě skloubit je s péčí o dítě. Pokládány mi otázkami jsem zjišťovala požadavky respondentek, ze kterých nemohou či nechtějí při hledání nového či udržení stávajícího zaměstnání slevit.

Jako vhodný způsob, jak situaci řešit, respondentky jmenovaly především různé alternativní formy práce. Nejčastěji se jednalo o flexibilní pracovní dobu. V některých případech také tzv. home office, pokud to daná pozice vzhledem k náplni práce umožňovala. Několik respondentek využívalo částečných

pracovních úvazků. Po zhodnocení výpovědí respondentek však nelze říci, že by zkrácené pracovní úvazky využívaly matky z důvodu snížení počtu odpracovaných hodin během týdne. Jejich celkový počet odpracovaných hodin nebyl nižší než 40 hodin týdně, které odpovídají plnému úvazku. Zkrácené úvazky využívaly matky především z důvodu větší flexibility. V jednom případě, také z důvodu velké časové náročnosti dojíždění do vzdáleného zaměstnání.

Dle Pfeiferové (2010) potřeba matek samoživitelek kombinovat zaměstnání s péčí o rodinu výrazně omezuje jejich možnosti výběru na trhu práce.

„Zaměstnání si vybírám podle místa pracoviště, pracovní doby a výše platu, samozřejmě. Chci se dětem věnovat, tak nehodlám trávit veškerý čas v práci nebo na cestě do práce z práce...“ (Kateřina, 2 děti).

„Moje nároky na zaměstnání jsou hlavně flexibilní pracovní doba a možnost práce z domova“ (Markéta, 2 děti).

Většina z respondentek nebyla zcela spokojena s rozdělením svého času na pracovní a osobní aktivity a především by rády věnovaly více času svým dětem. Dohlížet na ně, dělat společně úkoly či společně večeřet. Volný čas pro sebe samé téměř žádný nepožadují. Když nepracují, tráví svůj volný čas především s dětmi.

„Práce mi zabírá skoro všechnu volný čas na úkor dětí...“ (Jana, 2 děti).

„Chci vídat své děti každé odpoledne, dohlížet na jejich přípravu do školy, chodit s nimi na kroužky a mít společné večere. Skoro čtyři roky po mateřské jsem pracovala daleko od bydliště a to jsem děti ob týden téměř neviděla včetně víkendů, pracovní doba jsem měla do 21:00. Dneska jsem ráda za práci, co mám, necelých 10 km od bydliště. Od pondělí do pátku od 6:00 do 14:30 a na děti mám dost času, proto bych neměnila“ (Kateřina, 2 děti).

„Když nejsem v práci, tak jsem doma s dětmi. Když máme chuť tak něco podnikneme, ale sama nikam nechodím“ (Eva, 2 děti).

Z šetření vyplynulo, že matky samoživitelky mají na skloubení svého pracovního a osobního života vysoké nároky. Pokud mají malé děti, které je potřeba vyzvedávat z předškolního a školního zařízení (popřípadě jiné formy hlídání) či je hlídat, je jejich požadavkem sladit jejich pracovní dobu s otevírací dobou těchto zařízení. Dále také požadují mít v rámci možností dostatek času se svým dětem

věnovat. Matky samoživitelky tedy figurují na trhu práce s velkou potřebou časové a prostorové flexibility. Této své potřeby jsou si velmi dobře vědomy. Proměnná, potřeba harmonizace pracovního a soukromého života tedy spíše ovlivňuje postavení matek samoživitelek na trhu práce.

6.4 Vliv pracovních aspirací

Matky samoživitelky, kterých jsem se v rámci tohoto šetření dotazovala na jejich pracovní aspirace, v naprosté většině odpovídaly, že pomyšlení na pracovní kariéru, respektive obecně pracovní ambice téměř žádné nemají. Žádná větší očekávání z hlediska kariérního růstu si od svého současného zaměstnání nepřipouštějí. Své zaměstnání přijímají téměř výlučně pouze jako způsob obstarání finančních prostředků pro zajištění života své rodiny (viz také část 6.1).

„Člověk se nějakým způsobem živit musí a musí dělat i práci, kterou by jinak třeba nedělal“ (Lucie, 1 dítě).

To tedy potvrzuje skutečnost, o které jsem psala již dříve a kterou uvádí Kuchařová (2007, s. 11–12), že matky samoživitelky na svou pracovní seberealizaci často rezignují a zaměřují se především na své děti. Respondentky často přiznaly, že je jejich práce nebaví, vnitřně jim nepřináší žádné uspokojení a ani pocit seberealizace. Jako výhody své práce zmiňovaly jistotu zaměstnání do budoucna a jistotu pravidelného finančního příjmu.

„V momentě kdy jsem se stala matkou, tak veškeré ambice upadly. Nároky už ani vysoký nemám, zkrátka bych si přála najít práci takovou, abych mohla svým dětem dopřát něco hezkého a nejen pořád něco odmítat, že na to nemáme peníze a proto si to nemůžeme dovolit. Ale neztěžuji si“ (Alena, 2 děti).

Respondentka Jana přiznala, že jisté pracovní ambice má a ráda by měla možnost se na své pozici v zaměstnání více rozvíjet, pracovat na svém osobním rozvoji nebo mít možnost měnit zavedené postupy. Není ji to však ze strany zaměstnavatele umožněno. Neuspokojení potřeby seberealizace tedy uznává, ale nad změnou zaměstnání v současné době neuvažuje. Nad pracovními aspiracemi totiž i v případě respondentky Jany převažuje potřeba uživit svou rodinu.

„... když si dám cíl, tak samozřejmě za ním jdu. A mým cílem samozřejmě je se uživit a uživit děti. Ambiciózní asi jsem a v dnešní době i musím.“ „Práce by mě

bavila víc, kdybych se tam mohla víc rozvíjet. Nějaké své nápady do toho pouštět a tak. Ale jelikož tam má hlavní slovo ta paní učitelka (nadřízená – pozn. autora) a ona rozhodne, tak podle toho se jde. A kolikrát prostě tam nejsem zas tak zapotřebí“ (Jana, 2 děti).

Z hlediska primárních živitelek svých rodin je pro matky samoživitelky důležitý především finanční příjem ze zaměstnání. Z jejich statusu matek jsou pak pro ně mnohem více důležité rodičovské aspirace než ty pracovní. Vzhledem k neexistenci větších pracovních aspirací, nestanovení si vyšších pracovních cílů, u nich tedy spíše neexistuje potřeba určité úrovně výkonu tedy pracovních aspirací. Z výsledků z této oblasti tedy nevyplynula žádná potřeba, která by mohla mít z pohledu matek samoživitelek vliv na jejich postavení na trhu práce. Proměnná, pracovní aspirace tedy spíše neovlivňuje postavení matek samoživitelek na trhu práce.

6.5 Vliv opatření sociální a rodinné politiky

V rámci této oblasti jsem se respondentek dotazovala na jejich zkušenosti se sociálními dávkami a přijímáním výživného na děti. Až na dvě výjimky mají tyto matky samoživitelky nárok také na sociální dávky a to na příspěvek na děti a ve dvou případech také příspěvek na bydlení. Skutečnost, že tyto ženy mají na tyto sociální dávky nárok, nám může dát informaci o přibližné výši jejich příjmů, na kterou jsem se přímo nedotazovala. Nárok na dávky v hmotné nouzi neměla žádná z respondentek.

Co však respondentky v rámci této oblasti řešily především, bylo téma plateb výživného pro děti od jejich otců. Všechny respondentky měly soudem vyměřené výživné pro své děti. V některých případech však otec dětí dávky neplatil nebo platil velmi nepravidelně, což dle jejich slov výrazně ovlivňovalo jejich finanční rozpočet. I v tomto případě byly rozdíly ve zkušenostech jednotlivých žen velmi značné. Velké problémy s platbou výživného měla především paní Jana, která zároveň po vypořádání společného jmění manželů získala i mnoho dluhů, které do dnešního dne splácí. V rámci výživného přiznala, že na bývalého manžela podala:

„....tři trestný oznámení, soudíme se, alimenty mi dluží od roku 2012“. „Takže bohužel, abych to všechno zvládla, tak mi stát moc nepomůže. Když se neplatí alimenty, tak tady moc žádný páky nejsou“ (Jana, 2 děti).

Další respondentka uvedla, že výživné dostává nepravidelně. Šest žen však výživné od otce dětí dostává ve správné výši a včas. V jednom případě dokonce žena uvedla, že otec na dítě přispívá více, než mu bylo vyměřeno soudem.

„S výživným nemám žádný problém, bývalý manžel mi platí víc než má“ (Lucie, 1 dítě).

Finanční podpora od státu ve formě sociálních dávek má vliv na finanční a materiální situaci matky samoživitelky ovlivňuje tedy její potřebu dostávat pravidelný pracovní příjem v akceptovatelné výši. Proměnná opatření sociální a rodinné politiky tedy spíše ovlivňuje postavení na trhu práce, nicméně ale nepřímou, prostřednictvím proměnné finanční a materiální situace a proměnné přístup zaměstnavatelů.

6.6 Vliv možnosti využít předškolní či školní zařízení pro děti

Otázky a odpovědi spadající pod tuto oblast se ve velké míře odvíjely od věku dětí respondentek. Mezi respondentkami mého šetření byly ty, které měly děti v předškolním věku, děti navštěvující základní školu a v jednom případě také dcery navštěvující vysokou školu. Služeb jeslí nevyužívala žádná matka, rovněž zkušenost s tímto zařízením neměla žádná z respondentek ani z minulosti.

V případě předškolních zařízení několik respondentek řešilo po ukončení své rodičovské dovolené situaci, kdy jejich dítě nebylo do státní školky přijato. Za hlavní důvody jejich nepřijetí uváděly matky především naplněnou kapacitu mateřských škol a využívání bodového systému (ten blíže popisují v části 4.2 této práce). Tato skutečnost velmi ovlivnila jejich situaci, neboť musely řešit, kdo se o jejich děti bude starat.

„Dcerku mi nevzali hned od tří let. Tu nevzali. Musela jsem čekat o rok déle a syna mi tam pak vzali, protože jsem tam už měla dceru“ (Jana, 2 děti).

„Ve třech letech ho nevzali, až ve čtyřech letech ho vzali. Žádná školka mi nevyšla vstříc, že jsem samoživitelka a že nemám na soukromou školu, nikoho to nezajímalo. Dřív se dávaly body navíc, za to že jste matka samoživitelka, jenže někteří toho zneužívaly (ti co nebyly sezdáni) a zavinili, že se školky naštvaly, zrušili to a body navíc zato už nedávají“ (Lucie, 1 dítě).

Žádná z respondentek však nikdy nevyužívala soukromého hlídání především z finančních důvodů. Žádná z respondentek ze stejného důvodu také nikdy nevyužívala služeb soukromých mateřských škol.

„Na soukromou bych určitě neměla“ (Jana, 2 děti).

Dle jejich slov v případě nutné potřeby děti „pohlídal někdo z rodiny“. Zároveň však přiznaly, že ani státní školky nejsou zcela zdarma a i platby, které musí platit, nejsou zcela malé. V případě, pokud dítě není předškolák, tj. nenavštěvuje školku poslední rok před nástupem na základní školu, platí tzv. školkovné. Na otázku, z čeho se tedy skládají další poplatky, respondentka uvedla:

„Platí se školkovné, obědy, příspěvky srpš, za divadélka, zubní kartáčky, tempery, voskovky. Na začátku školního roku jsem platila za dvě děti 14 tisíc“ (Jana, 2 děti).

Se službami, které mateřské školy nabízejí, jsou však respondentky spokojené.

„Dítě navštěvuje školku a já jsem maximálně spokojená. Nemohu jim vytknout absolutně nic“ (Alena, 2 děti).

Otevírací doba mateřských škol, které navštěvující jejich děti, je ve většině případů od 6:30 do 17:00 popřípadě 17:30, což považují za dostačující. Jen v jednom případě respondentka uvedla otevírací dobu od 8:00, přičemž by vzhledem k lepšímu sladění s pracovní dobou uvítala dřívější čas.

Respondentky, jejichž děti jsou již ve věku, kdy docházejí do základní školy, v tomto ohledu mluvily především o možnosti využití služeb školní družiny, přičemž v několika případech si chválily i nabídku ranní družiny, která je otevřena ještě před začátkem výuky tj. před osmou hodinou.

„Obě chodí do základní školy, starší už ani nevyužívá družinu, mladší ano, ale i to zřejmě od nového školního roku odpadne. Když jsem pracovala v Praze, ve školce jsem je ani o ranní směnu nestihla vyzvednout, v tu dobu občas fungoval manžel nebo rodiče.“ „Výhodou je i ranní družina od 6:50, že když nechtějí být ráno samy a stíhají to, jdou i tam. Dneska už mi to vyhovuje z důvodu větší samostatnosti dětí i mého současného zaměstnání“ (Kateřina, 2 děti).

„Základní školu už neřeším, dcera už do družiny nechodí, ale jinak funguje od 6:00 do 17:00“ (Alena, 2 děti).

Potřeba matek samoživitelek využívat služby těchto předškolních a školních zařízení pro své děti je vysoce proměnlivá vzhledem k věku jejich dětí. Což je logické, neboť s rostoucím věkem dítěte se úměrně zvyšuje jeho schopnost postarat se o sebe či sourozence, respektive je možné na něho převést více odpovědnosti. Tato potřeba je tedy výrazná především v předškolním věku dětí, kdy je pro matky samoživitelky důležitá nabídka předškolních zařízení a především samotná možnost je využít. Skutečnost, zda je či není využití uvedených zařízení matce umožněno, výrazně ovlivní její postavení na trhu práce, jedná se přímý vliv. Pokud totiž matka, respektive její dítě nemůže navštěvovat dané zařízení, matka je nucena svojí nabídku práce odložit na dobu, kdy bude dítě přijato do daného zařízení nebo je na matku kladen obrovský tlak, aby zajistila hlídání dětí jiným způsobem.

Služby předškolních a školních zařízení ovlivňují matku samoživitelku i z jiného pohledu. Během období docházení dítěte do mateřské školy, případně v období na prvním stupni základní školy je z pohledu matky velice určující také otevírací doba zmíněných zařízení. Otevírací doby předškolních a školních zařízení ovlivňují potřebu harmonizace pracovního a soukromého života matky samoživitelky. Nabídka těchto zařízení však přestává být podstatná v okamžiku, kdy je dítě samostatné tj. může samostatně přicházet a odcházet do základní školy, kroužků apod. Z pohledu matky nevyhovující otevírací doba, které matku nutí přicházet do svého zaměstnání později či z něho naopak odcházet dříve, pravděpodobně nezmaří veškeré šance matky samoživitelky na získání alespoň nějakého zaměstnání. Může mít však vliv na jeho výběr (výběr matky se může značně zúžit) nebo může mít vliv na setrvání v zaměstnání současném. Zaměstnavatel nemusí být ochoten připouštět odlišné docházení do zaměstnání oproti ostatním zaměstnancům nebo to zaměstnavatel nedovolí vůbec (směnný provoz apod.). V případě otevírací doby předškolních a školních zařízení se tedy jedná spíše o nepřímý vliv prostřednictvím proměnné harmonizace pracovního a soukromého života zařízení. Tento vliv však mizí v okamžiku, kdy jsou děti samostatné.

6.7 Vliv přístupu zaměstnavatelů – family-friendly

Pojem family-friendly přístup ve většině případů respondentky neznaly a příliš nevěděly, co si pod ním mají představit. Snažila jsem se jej tedy popsat jinými slovy a vysvětlit, co může tento zaměstnavatelův přístup obnášet a jaké výhody z něj mohou pro matku plynout. Většina respondentek uvedla, že se domnívají,

že jejich zaměstnavatel se snaží chápat jejich rodinnou situaci a přistupuje k nim individuálně. Lze uvažovat, že významným vlivem byla skutečnost, že všechny respondentky pracovaly v malých společnostech. Přičemž jak uvedla Pfeiferová (2010), s lepším přístupem od zaměstnavatele se setkávají ženy pracující především v neziskovém či veřejném sektoru a dále ženy, které se ucházejí o méně atraktivní pozice (z hlediska nižšího finančního výdělku).

„Kolegyně jsou tu většinou ženy, ředitelka je vlastně taky žena, takže tak. Chápou to a nejsem tam jediná samoživitelka“ (Jana, 2 děti).

„V současném zaměstnání mi vyjdou velice vstříc. Pokud jsem potřebovala, když se holky začaly samy vypravovat do školy, nebyl problém zajet domů. To samé při dřívějším odchodu z práce v souvislosti s dětma nebyl nikdy problém. Pokud jsou nemocné, většinou s nimi zůstávám doma podle potřeby, a když jim je lépe nastupuje hlídání od mého otce, který je už v důchodu.“, V předchozím zaměstnání to taky nebyl až tak velký problém, pokud to bylo dopředu naplánované, ale pokud onemocněly v nevhodný čas, problém to býval“ (Kateřina, 2 děti).

Několik respondentek uvedlo, že využívá různých alternativních forem práce. Dotazovala jsem se jich tedy především na to, jak probíhala jejich počáteční komunikace týkající zavedení a organizace dané alternativní formy práce. V některých případech jej matky samy požadovaly, např. z důvodu, že potřebovaly včas vyzvedávat své děti z mateřských školek a při plném úvazku by toho nebyly schopny. Ve dvou případech však alternativní formu práce požadoval samotný zaměstnavatel a dané respondentky se této skutečnosti musely přizpůsobit.

„Když jsem nastupovala u šéfa, tak jsem chtěla míň hodin, tak šest denně. Pak jsem to ale chtěla z finančních důvodů navýšit na osm denně, ale to už mi nedal, že tolik práce není. Tak teď mám sedm“ (Lucie, 1 dítě).

„Zaměstnavatel mě vyhodil, ale rozmyslel si to v momentě, kdy mi vypočítali na úřadu práce podporu v nezaměstnanosti. Vzal mě zpátky na poloviční úvazek. Podporu bych měla cca 1200,- Kč za měsíc. V zaměstnavateli se hnulo svědomí a vzal mě zpátky.“ „Brala bych zpátky plný úvazek, ale mám příliš málo představení, a proto mi zůstává poloviční úvazek“ (Alena, 2 děti).

Jedna z respondentek uvedla, že na své pozici asistentky má možnost v případě nemoci syna využívat tzv. home office. Může si tedy vzít domů počítač a pracovat z domova, aniž by musela být doma na tzv. ošetřování člena rodiny, což z finančního hlediska uvítala. I přesto však nevyužívá této možnosti příliš často. Práce není vzhledem k její pracovní náplni při home office příliš efektivní, což přiznává i sama respondentka, neboť vynaložené úsilí neodpovídá odvedenému množství práce. Rovněž její nadřízený nemá přehled o tom, co zrovna dělá, subjektivně tak hodnotí její přínos během home office spíše za méně přínosný než kdyby byla přítomna v kanceláři.

„Ta možnost pracovat z domu tu malinko je. Každopádně je to takový neefektivní. Šéf mi volá nebo mi dává práci, ale vlastně říká, že skoro nic nedělám. Je to takový blbý“ (Lucie, 1 dítě).

„Požadovala jsem pracovní úlevu a nakonec jsme se domluvili. Myslím si ale, že pokud bych pracovala na jiné pozici, tak bych takhle pracovat nemohla.“
„Přivydělávám si jako zlatnice, tak mohu pracovat z domova. Zatím pracuji hlavně po večer a zatím to zvládám“ (Irena, 1 dítě).

Existence family-friendly přístupu, respektive ochoty zaměstnavatelů tolerovat a chápat situaci matek samoživitelek, je dle respondentek velice důležitá vzhledem k jejich občasným neočekávaným požadavkům. Na přístup zaměstnavatele v tomto ohledu naráží matky velmi často. Ať už se jedná o možnost vzít si dovolenou v době školních prázdnin či nečekaně odejít ze zaměstnání dříve v případě nemoci dítěte. Respondentky tohoto šetření u svých zaměstnavatelů přístup přátelský k rodině ve většině případů identifikovaly. Zaměstnavatelé se jim snaží v jejich situaci vycházet vstříc (v rámci jejich možností). Díky možnostem využít alternativní formy práce, mohou matky pracovat, v co nejvyšší možné míře. Existence těchto přístupů u zaměstnavatelů může ovlivnit jejich další možnosti uplatnění na trhu práce. Možnost využívat flexibilní pracovní dobu, pracovat z domova (i za cenu nižší efektivity pro zaměstnavatele) jim může mimo jiného umožnit i kombinovat více pracovních úvazků. Family-friendly přístup u zaměstnavatelů tedy spíše ovlivňuje postavení matek samoživitelek na trhu práce.

6.8 Vliv přístupu zaměstnavatelů – rizika diskriminace

Otázky z této oblasti se týkaly především zkušeností respondentek s diskriminací na základě pohlaví či rodičovského statusu. Zda se s ní během období, kdyjsou samoživitelky, setkaly a to ať už při přijímání do zaměstnání nebo i během doby zaměstnání. Osm z devíti respondentek uvedlo, že se nikdy necítily od svého zaměstnavatele (i potenciálního) diskriminované. Zároveň však několik respondentek uvedlo, že při hledání zaměstnání je těžké odhadnout, z jakého důvodu nebyly v některých výběrových řízeních úspěšné a nakonec tak nebyly přijaty. Jedna z nich uvedla, že vzhledem k velkému počtu matek samoživitelek se nedomnívá, že by mohly být diskriminované.

„Dneska má děti spousta lidí a matek samoživitelek je strašně moc. A taky těžko rozlišíte, jestli vás diskriminují kvůli tomu, že máte dítě, nebo že jste sama nebo něčemu jinému“ (Lucie, 1 dítě).

Respondentka Kateřina uvedla, že se domnívá, že po ukončení rodičovské dovolené nebyla na jednu pozici přijata z důvodu, že je matkou mladých dětí. Na tuto skutečnost se jí během přijímací pohovoru zeptali a ona odpověděla.

„Nevím, jak by to bylo teď, ale po rodičovské dovolené bylo hlavním důvodem nepřijetí do zaměstnání právě malé děti, jejich nemoci a má případná nepřítomnost v práci“ (Kateřina, 2 děti).

Jak jsem již uvedla výše, žádná jiná z respondentek se sama s diskriminací nesetkala. O její možné existenci však některé respondentky vědí. Jedna z nich si ji spojuje především se soukromým sektorem.

„Když jsem s tím začínala, že si budu hledat práci, tak jsem tohle hodně řešila. Osobně si myslím, že zaměstnavatelé v soukromé sféře to řeší. V té státní je to něco jiného, ale v té soukromé určitě. Ten zaměstnavatel chce, aby tam ten zaměstnanec byl a odváděl tu práci a né byl furt doma. Víím, že hodně se ptají v té soukromé sféře, zda mají babičky, jestli když budou děti nemocný, jestli máte zajištěné hlídání“ (Jana, 2 děti).

„Asi někde ta diskriminace může být, že se na to ti zaměstnavatelé dívají, že nemáte podporu žádnou v tom partnerovi, mě šéf nikdy nediskriminoval. Naopak viděl, že si té práce budu vážit a budu se snažit“ (Lucie, 1 dítě).

Vzhledem ke skutečnosti, že se naprostá většina respondentek s diskriminací na základě pohlaví či rodičovského statusu nesetkala, zároveň však vědí o její existenci, je velice obtížné hodnotit vliv této proměnné na postavení matek samozivitelek na trhu práce. Prokázání diskriminace vůči konkrétnímu subjektu je obecně poměrně obtížné. Samotné respondentky uvedly, že si v některých případech nebyly jisté, co bylo skutečným důvodem jejich odmítnutí. Není v možnostech této práce, vzhledem jejímu cíli a danému vzorku respondentů, se k této proměnné vyjádřit přesněji, neboť to empirické šetření s daným vzorkem respondentek neumožnilo. Vliv této proměnné je tedy neprokázaný.

6.9 Vliv rizika nezaměstnanosti

V části 4.4 jsem představila, jak velké je riziko, respektive míra nezaměstnanosti u žen starajících se o děti., přičemž nezaměstnanost reprezentuje stav, kdy žena často nenavyšuje (nebo dokonce ztrácí) svůj lidský kapitál, nezískává rovněž žádný finanční příjem ze zaměstnání. Otázky z této oblasti byly cíleny na osobní zkušenosti respondentek s nezaměstnaností. Ptala jsem se především na to, zda se někdy v této situaci ocitly, zda se nezaměstnanosti v současné době obávají a zda vnímají, že by je tato případná obava mohla nějakým způsobem ovlivňovat na trhu práce.

Nejrizikovější je pro ženy s dítětem období těsně po skončení rodičovské dovolené. Z tohoto důvodu jsem se respondentek ptala také na jejich zkušenosti s návratem na pracovní trh právě v tomto období. Z devíti respondentek, se kterými jsem v rámci tohoto šetření komunikovala, se pouze čtyři z nich vrátily na své na původní pracovní místo, kde byly zaměstnány před nástupem na mateřskou dovolenou. Jedna matka samozivitelka po dobu šetření dosud na rodičovské dovolené zůstávala, po jejím ukončení se plánuje na toto pracovní místo vrátit. Z pěti ostatních respondentek se tři dobrovolně rozhodly k původnímu zaměstnavateli nenastoupit. V jednom případě byla důvodem neochota pracovat na stejné pracovní pozici, neboť ani dříve nebyla spokojena (vzhledem k velké náročnosti) a rozhodla se najít si zaměstnání v jiném oboru. Zbylé dvě matky se odmítly na původní pozici vrátit, z důvodu velké vzdálenosti mezi jejich bydlištěm a sídlem zaměstnavatele. Dlouhé dojíždění do zaměstnání, které by v celkovém součtu každé z těchto žen zabíralo více než půl druhé hodiny, respektive dvě hodiny času denně, pro ně nebylo v danou chvíli akceptovatelné. Z těchto důvodů tedy dobrovolně podaly výpověď z těchto

zaměstnání. Dle jejich slov, však toto udělaly pouze z toho důvodu, že měly již v danou chvíli zajištěnou jinou pracovní pozici.

„Do práce jsem dojížděla vlakem ráno hodinu a večer hodinu zase zpátky. Po rodičovské mi zaměstnavatel nabídnul, že se můžu vrátit, ale nechtěla jsem. Bylo by to dost náročný. Zase takhle dojíždět“ (Kristýna, 1 dítě).

Ostatní dvě matky samoživitelky se však do svého původního zaměstnání nevrátily z vlastní vůle, ale na základě rozhodnutí zaměstnavatele. Jedné respondentce byla dána výpověď z důvodu nadbytečnosti. Druhé ženě bylo nabídnuto zkrácení úvazku, což však z finančních důvodů nemohla přijmout. Z tohoto důvodu se obě ženy staly na určitou dobu nezaměstnanými.

„Nezaměstnaná jsem byla asi měsíc po rodičovské dovolené, než jsem si našla novou práci. Můj současný zaměstnavatel pro mě měl práci pouze na půl úvazku a to jsem si z finančních důvodů nemohla dovolit, proto jsem odešla a hledala jinou práci“ (Kateřina, 2 děti).

Všechny respondentky byly dotazovány, zda se nezaměstnanosti obávají v současnosti. V osmi případech jsem dostala negativní odpověď. Tyto respondentky riziko nezaměstnanosti subjektivně téměř nevnímají. Domnívají se, že jejich zaměstnavatel jim nedá výpověď bez varování. Se svými současnými zaměstnavateli mají velmi dobrý vztah a v tomto ohledu jim důvěřují.

„Nezaměstnanosti se nebojím. Zaměstnavatel mi přislíbil, že pokud by mě chtěl vyhodit tak mi o tom dá vědět dopředu. A to mám vlastně i v pracovní smlouvě a během té doby bych určitě něco našla“ (Lucie, 1 dítě).

„Nikdy jsem nebyla nezaměstnaná. Ani se toho nebojím. Pokud budu zdravá tak se nebojím“ (Jana, 2 děti).

„Nezaměstnanosti? V současné době si troufnu říct, že se jí vůbec nebojím“ (Kateřina, 2 děti).

K tomuto působí výpověď poslední z respondentek velice kontrastně. Ta jediná měla bydliště mimo Prahu a Středočeský kraj, nicméně pořád se jednalo o velké město v rámci regionu i České republiky.

„Nezaměstnanosti se samozřejmě bojím. Můj věk a to že mám děti, to jsou důvody, proč se bojím. Jsem stará a mám děti, které můžou být nemocné, a toho

se bojí každý zaměstnavatel. Nezáleží na tom, zda něco umíte, nebo se něčemu naučíte, být ženou je cejch. V Plzni to platí dvojnásob“ (Alena, 2 děti).

Zkušenosti respondentek s nezaměstnaností jsou velmi malé, neboť jí nikdy nezažily nebo se v té situaci ocitly pouze po krátkou dobu. Existenci rizika nezaměstnanosti si téměř nepřipouštějí, navzdory faktu, že je pravděpodobnost nezaměstnanosti pro tuto sociální skupinu poměrně velká. Výsledek empirického šetření je tedy překvapující. K doplnění výše uvedeného a možnému částečnému vysvětlení tohoto výsledku je třeba připomenout, že naprostá většina respondentek zmínila dobrý vztah se svým zaměstnavatelem. Je možné předpokládat, že se respondentky vzhledem ke své situaci domnívají, že by je zaměstnavatel neočekávaně nepropustil. Existence rizika nezaměstnanosti tedy postavení matek samoživitelek na trhu práce spíše neovlivňuje.

6.10 Shrnutí

Matky samoživitelky vstupují na pracovní trh, stejně jako ostatní subjekty, s určitými požadavky a potřebami. Během šetření se povedlo identifikovat ty potřeby, které jsou pro celou tuto sociální skupinu obdobné a vhodně ji tak ilustrují jako celek. Rovněž se podařilo nelézt skutečnosti, proměnné, které se nachází na opačné straně trhu práce – možnosti dané zaměstnavateli a státem.

Jako hlavní ze zkoumaných proměnných se v šetření projevila potřeba příjmu určité minimální výše a jistota jeho každoměsíčního přijetí. Tato potřeba není neobvyklá ani mezi jinými sociálními skupinami na trhu práce, nicméně zde je ve spojení s nutností pravidelného přijetí tohoto příjmu a tím se stává poměrně specifickou. Matky samoživitelky jsou ze svojí podstaty jedinými živiteli svých rodin. Případný výpadek příjmu tak pro ně a jejich rodinu může znamenat poměrně rychle značné existenční problémy. Výrazná část z jejich celkových každoměsíčních příjmů je poměrně nejistá (například výživné od otců dětí, případná pomoc od širší rodiny). Matky jsou tak nuceny vybrat si takové zaměstnání, které jim zajistí nejenom minimální výši příjmů, jež pokryje jejich mandatorní výdaje, ale které především zajistí stabilní a co nejvíce pravděpodobný příjem. Na pracovním trhu to tedy matky samoživitelky ovlivní do té míry, že jsou ochotné akceptovat pracovní místo, jež může být zcela mimo oblast jejich vzdělání, zájmu či subjektivních preferencí pod podmínkou, že splňuje výše uvedené. Vliv této proměnné na postavení matky samoživitelky je tedy přímý.

Další důležitou potřebou, kterou se snaží matky samoživitelky při účasti na pracovním trhu uspokojit, je určitá harmonizace pracovního a soukromého života. Výchozím bodem jsou v tomto směru potřeby spojené s péčí o děti. Samy matky si pro sebe samé stanovují, v jaké míře se chtějí svým dětem věnovat, což má přímý vliv na jejich postavení na trhu práce. Na straně druhé, subjektivní míru péče o dítě výrazně ovlivňují i možnosti hlídání dětí, které matky v určité míře musí využít (za předpokladu, že chtějí věnovat svůj čas také pracovním trhu). Proměnná možnosti využití předškolních a školních zařízení tak má přímý vliv na postavení matek na trhu práce, jelikož nabídka těchto zařízení je určující pro skutečnost, zda bude mít matka vůbec možnost na pracovní trh vstoupit či nikoliv. Díky pracovní době uvedených zařízení má tato proměnná rovněž i nepřímý vliv na postavení matek samoživitelek na trhu práce. Nevyhovující otevírací doba totiž může ovlivnit výběr možných zaměstnání či setrvání v zaměstnání současném. Tento vliv je však dočasný, mizí v okamžiku, kdy jsou děti samostatné.

Zde se začínají prolínat další proměnné, neboť v tomto směru může být matce samoživitelce nápomocny nejenom zmíněná předškolní či školní zařízení, ale také širší rodina či. Na základě výsledků tohoto šetření se ukázalo, že širší rodina, respektive její pomoc, je pro matky samoživitelky velmi podstatná. Hlídání ze strany širší rodiny umožňuje matkám přijímat takové pracovní nabídky, které by za jiných okolností přijmout nemohly. Jedná se především o práce v příliš brzkou či pozdní hodinu, kdy předškolní či školní zařízení ještě nejsou otevřeny. I přes v některých případech velmi výraznou pomoc širší rodiny, zůstávají předškolní zařízení však primárním místem, kde tráví děti tu část dne, když jsou matky samoživitelky v zaměstnání. Případná pomoc od širší rodiny tak může mít zásadní vliv při počátečním vstupu na trh, ale vzhledem k povaze pomoci má svůj význam jednoznačně i během zaměstnání matky samoživitelky. Vliv proměnné podpora širší rodiny, tak ovlivňuje postavení matek samoživitelek na trhu práce nepřímo přes proměnnou potřebu harmonizace pracovního a soukromého života (jež je rovněž ovlivněna právě možnostmi využití předškolních a školních zařízení). Ze strany širší rodiny je možné na základě šetření předpokládat i finanční či materiální pomoc, nepřímo tedy ovlivňuje postavení matky na trhu práce přes proměnnou finanční a materiální situace.

Další velmi důležitou proměnnou je v tomto směru samotný přístup zaměstnavatelů k matkám samoživitelkám, respektive k ženám s mateřskými

povinnostmi, neboť se potvrdilo očekávání, že každá matka má v jisté míře specifické požadavky. V rámci hodnocení respondentek jejich současných či minulých zaměstnavatelů udávaly matky ve většině případů dobré zkušenosti ve smyslu family-friendly přístupu. Zmiňovaly vstřícné chování, ochotu přizpůsobit se jejich požadavkům, v některých případech i podporu či soucit k jejich situaci. Tento přístup velmi oceňovaly a vnímaly ho jako klíčový a ovlivňující jejich postavení na trhu práce. Možným vysvětlením tohoto chování lze nalézt ve skutečnosti, že všechny respondentky pracují spíše v malých společnostech, kde se všichni zaměstnanci velmi dobře znají. Je tedy možné předpokládat, že zde funguje osobní přístup s ohledem jejich potřeby. Dvě z respondentek pracují ve veřejném sektoru. Ve čtyřech případech je také důležitým znakem fakt, že jejich zaměstnavatel byl již v době přijetí do zaměstnání jejich známým, popřípadě známým blízké osoby z okolí respondentky. Na úrovni zaměstnavatel a zaměstnanec tedy fungují i jiné vztahy, z nichž pro matky mohou vyplývat jistá zvýhodnění. Vliv této proměnné tak má zřejmý přímý vliv na postavení matek na trhu práce. Přístup zaměstnavatelů může matkám samoživitelkám usnadnit nebo dokonce umožnit prostřednictvím různých forem family-friendly přístup k zaměstnání. Rovněž může neaplikování tohoto přístupu vést v nejhorším případě až k znemožnění zaměstnání dané matky, protože jí například nebude umožněna pružná pracovní doba. V obou případech však bude tato proměnná přímo ovlivňovat postavení matek na trhu práce.

Riziko diskriminace nebylo respondentkami naopak téměř vůbec vnímáno. Ačkoliv jsou si potenciálního rizika diskriminace z důvodu jejich rodičovského statusu vědomy, víceméně jej nevnímají, respektive se téměř nesetkaly s negativní situací, která by mohla být označena za diskriminační. Důvodem je například přesvědčení jedné z nich, že diskriminace matek samoživitelek snad ani nemůže být možná, vzhledem k jejich významnému počtu ve společnosti. Dalším možným důvodem, který mohl mít vliv na tento výsledek v šetření je skutečnost, že vybrané respondentky pracovaly v rámci spíše menšího kolektivu, kde očekávaly spravedlivé a rovné zacházení. Dle výsledků lze označit tuto proměnnou za spíše bez vlivu na postavení matek samoživitelek na trhu práce.

Další z proměnných, jejichž vliv nebyl v rámci empirického šetření zcela potvrzen, je vliv pracovních aspirací matek samoživitelek. Z rozhovorů s respondentkami vyplynulo, že si většina z nich není vědoma, že by měly nějaké pracovní ambice týkající se jejich profesní kariéry. Matky neměly ani očekávání ve svém

současném zaměstnání týkající se například dalšího postupu apod. Zároveň za tímto účelem ani jiná zaměstnání nehledají. Jejich hlavními požadavky na zaměstnání jsou dle jejich slov možnost využívání flexibilní pracovní doby a záruka určité výše finančního ohodnocení, jež byly zmíněny výše. Pokud respondentky nějaké pracovní ambice mají, tak se je dle jejich výpovědí nesnaží v současnosti naplnit. Na pracovním trhu tedy nepodnikají žádné strategie, které by v tomto směru jejich postavení ovlivňovalo.

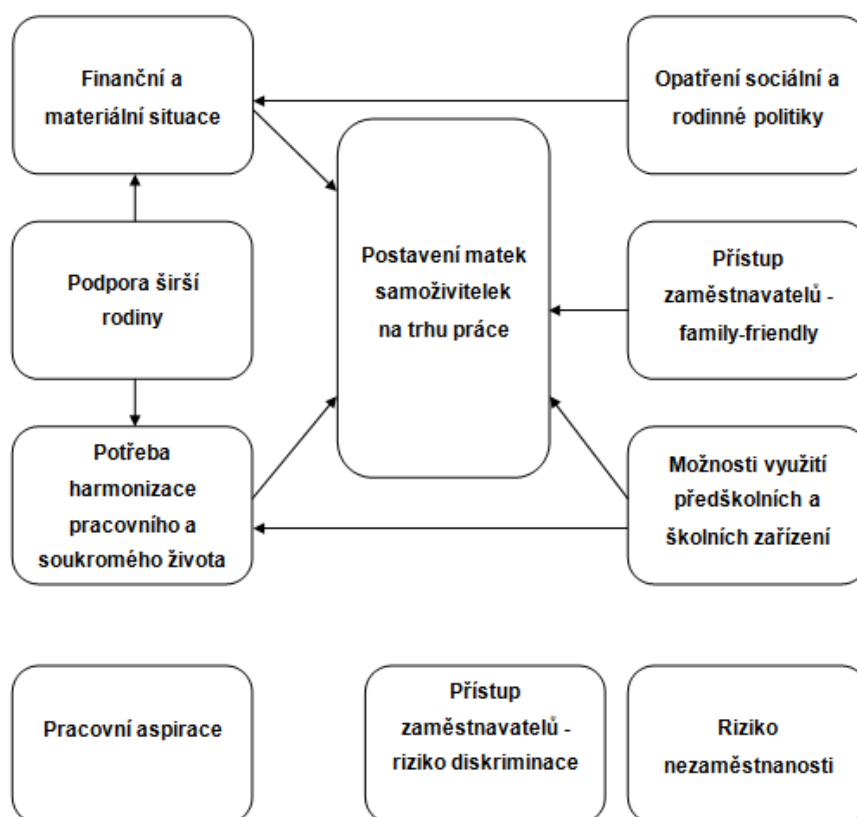
Oblast proměnné sociální a rodinné politiky byla pro potřeby této práce zredukována na okruhy, které se týkají právě matek samoživitelek, tj. problematiku vyplácení finanční podpory (sociálních dávek) a opatření týkající se platby výživného na děti od jejich otců. Respondentky měly v tomto směru zkušenosti především s přijímáním sociálních dávek a soudem přiznaným výživným od otce dítěte. Zde matky uvedly, že postrádají pomoc v případě, kdy otec výživné neplatí, respektive ho platí se značným zpožděním nebo pouze v částečné výši. Tato oblast sociální a rodinné politiky tak ovlivňuje postavení matek na trhu práce nepřímo přes další proměnnou finanční a materiální situaci matek samoživitelek.

Poslední zkoumanou proměnnou bylo riziko nezaměstnanosti. Již v části 6.9 jsem zmínila, že výsledek této proměnné považuji za překvapující. V rámci šetření bylo zjištěno, že matky samoživitelky riziko nezaměstnanosti téměř nevnímají. Pouze jedna z respondentek uvedla, že se nezaměstnanosti obává, ostatní však nikoliv. Důvodem jejich pevného přesvědčení a jistoty může být opět již výše zmíněný dobrý vztah se zaměstnavatelem. Možnost propuštění ze zaměstnání si respondentky téměř nepřipouštějí. Krom výše uvedeného může tento výsledek souviset také s místy bydliště zkoumaného vzorku matek. Všechny respondentky bydlí v hlavním městě Praze nebo v některém z obcí Středočeského kraje (stále však v blízkosti hlavního města). I přes vyšší očekávané životní náklady v daných obcích (bydlení, volný čas apod.), se uvedené regiony vyznačují (v rámci České republiky) velmi nízkou mírou nezaměstnanosti. V roce 2015 dokonce nezaměstnanost dosahovala významně nízké úrovně¹². V tomto kontextu jsou výpovědi respondentek v souladu s těmito skutečnostmi, vliv proměnné tedy z pohledu matek samoživitelek spíše nepůsobí.

¹² V roce 2015 byla v Praze průměrná míra nezaměstnanosti 2,8 %, ve Středočeském kraji 3,5 %. Průměrná míra nezaměstnanosti v celé České republice byla 5,0 % (ČSÚ, 2016).

Pro přehlednost uvádím celkový přehled všech zkoumaných proměnných, včetně jejich možných vlivů (pomocí šipek znázorňujících směr vlivu) na postavení matek samoživitelek na trhu práce na následujícím grafu.

Obrázek č. 1: Vztahy analyzovaných proměnných a postavení matek samoživitelek na trhu práce

Zdroj: vlastní zpracování

7 Závěr

Hlavním cílem této diplomové práce bylo identifikovat a analyzovat proměnné, které mohou mít z pohledu matek samoživitelek vliv na jejich postavení na trhu práce. Výsledkem identifikace proměnných provedené na základě prostudování příslušné literatury a výstupů z relevantních výzkumů a šetření, které se zabývaly problematikou neúplných rodin nebo samoživitelstvím, bylo devět proměnných. Následně byla provedena analýza všech těchto proměnných. Práce využívala, krom výše uvedeného, významnou měrou také data ze statistických šetření ČSÚ.

Dále byly představeny výsledky vlastního empirického šetření, jehož cílem bylo určit, zda identifikované proměnné ovlivňují postavení matek samoživitelek na trhu práce či nikoliv. Metodou dotazování, konkrétně polostrukturovanými rozhovory, bylo zjišťováno, zda matky samoživitelky vnímají vliv těchto proměnných v souvislosti s postavením na trhu práce popřípadě, jak se tento vliv projevuje. Bylo odhaleno, že šest z devíti zkoumaných proměnných postavení přímo či nepřímo spíše ovlivňuje. Šlo o proměnné finanční a materiální situace, podpora širší rodiny, potřeba harmonizace pracovního a soukromého života, sociální a rodinná politika, možnosti využití předškolních a školních zařízení a přístup zaměstnavatele z hlediska family-friendly přístupu. Naproti tomu proměnné pracovní aspirace, přístup zaměstnavatele z hlediska rizika diskriminace a riziko nezaměstnanosti se v rámci výzkumu ukázali v souvislosti s postavením matek samoživitelek na trhu práce spíše jako neovlivňující prvky.

V návaznosti na tyto výsledky je nutné zmínit několik skutečností, jež se ukázaly po vyhodnocení šetření. Možným rozšířením do budoucna by mohlo být provedení rozsáhlejšího výzkumu, který by zahrnul větší počet respondentek. Velmi přínosným by mohlo zároveň být rovnoměrné rozšíření výzkumného vzorku o respondentky žijící v dalších regionech České republiky. Při tomto rozšíření se nabízí především porovnání vlivu bydliště matek samoživitelek například v souvislosti s rizikem nezaměstnanosti v daném regionu, rovněž s působením dalších proměnných. Případné rozdíly by se mohly promítnout především do vlivu potřeby harmonizace pracovního a osobního života, přístupu zaměstnavatelů i vnímání rizika nezaměstnanosti.

Vytvořený model proměnných ovlivňujících postavení na trhu práce by mohl být použit v jistých modifikacích i pro jiné sociální skupiny. Například pro matky z úplných rodin, či pro otce samoživitele. V obou těchto případech by se do něj

promítly nové skutečnosti, které by mohly působit na vliv jednotlivých proměnných týkajících se postavení jednotlivých subjektů na trhu práce. Ať už například existence pracovního příjmu partnera u matek z úplných rodin či případné vyšší pracovní aspirace u otců samoživitelů.

Na závěr je nutné shrnout, že ač bylo v této práci zmíněno, že matky samoživitelky představují z hlediska svých výchozích situací a charakteristik vysoce heterogenní skupinu, bylo v teoretické části práce i především na základě výstupů z empirického šetření představeno, že z hlediska jejich postavení na trhu práce jsou skupinou velmi vyrovnanou. Jejich potřeby a požadavky jsou velmi podobné. Rovněž se na trhu práce setkávají s obdobnými skutečnostmi, jež pro ně mohou být výraznými překážkami při jejich pracovním uplatnění.

8 Soupis bibliografických citací

ARMSTRONG, Michael a Stephen TAYLOR. *Řízení lidských zdrojů: moderní pojetí a postupy*. 13. vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2015. ISBN 978-80-247-5258-7.

Bariéry a možnosti využití flexibilních forem práce v ČR z komparativní perspektivy. *mpsv.cz*[online]. 2011 [vid. 8. května 2016, 10:04 CET]. Dostupné z: www.mpsv.cz/files/clanky/13789/flexi_prace.pdf

BIČÁKOVÁ, Alena a Klára KALÍŠKOVÁ. *Od mateřství k nezaměstnanosti: Postavení žen s malými dětmi na trhu práce*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i., 2015. ISBN 978-80-7344-354-2.

Blues pro sólo matky. [online]. Režie Iveta Grofová. 2014. [vid. 1. ledna 2016, 17:21 CET]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10552218550-blues-pro-solo-matky/31329434029>

ČSÚ. Metodika. *czso.cz* [online]. 2015a [vid. 26. března 2016, 17:51 CET]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/9-prijmy-a-vydaje-domacnosti>

ČSÚ. Příjmy a životní podmínky domácností - 2014. *czso.cz* [online]. 2015b [vid. 27. března 2016, 18:30 CET]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2014>

ČSÚ. Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - roční průměry - rok 2015. *czso.cz* [online]. 2016 [vid. 8. května 2016, 17:30 CET]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-rocni-prumery-rok-2015>

DUBSKÁ, Drahomíra. Kvalita života v ČR In: *Statistika&My*, 2014, č. 11–12. ISSN 1804-7149.

DUBSKÁ, Drahomíra. Samoživitelky: Jak žijí a za co utrácí u nás a v Evropě? *czso.cz* [online]. 2015 [vid. 26. března 2016, 18:11 CET]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ci/samozivitelky-jak-ziji-a-za-co-utraceji-u-nas-a-v-evrope>

Dudová, Radka (ed.), Šárka Hastrmanová, Hana Hašková, Hana Maříková, Hana Víznerová, Marta Vohlídalová. *Souvislosti proměn pracovního trhu a*

soukromého, rodinného a partnerského života. [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2007 ISBN 978-80-7330-119-4. vid. 10. dubna 2016, 09:52 CET]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/publikace/souvislosti-promen-pracovniho-trhu-soukromeho-rodinneho-partnerskeho-zivota>

DUKOVÁ, Ivana, Martin DUKA a Ivanka KOHOUTOVÁ. *Sociální politika: učebnice pro obor sociální činnost*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a. s., 2013. ISBN 978-80-247-3880-2.

DUNCAN, Simon and Rosalind EDWARDS. *Single mothers in an international context: mothers or workers?* 2nd ed. London: Routledge, 2013. ISBN 1-85728-791-6.

DVOŘÁKOVÁ, Zuzana. *Řízení lidských zdrojů*. 1.vyd. Praha: C. H. Beck, 2012. ISBN 978-80-7400-347-9.

Finanční podpora rodiny. [mpsv.cz](http://www.mpsv.cz)[online]. 2015 [vid. 10. dubna 2016, 09:52 CET]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/14470>

FORMÁNKOVÁ, Lenka. Chtěla jsem být matkou... Profesní volby mladých žen v souvislosti s mateřstvím. [socioweb.cz](http://www.socioweb.cz) [online]. 2010 [vid. 16. dubna 2016, 13:27 CET]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php@disp=temata&shw=363&lst=121.html>

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. „Sandwichová generace“ – kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory)*. [online]. Praha: Gender Studies, o.p.s., 2011 [vid. 8. května 2016, 10:37 CET]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/publikace/publikace.shtml>

HAŠKOVÁ, Hana a Alena KŘÍŽKOVÁ, Radka DUDOVÁ. Ekonomické náklady mateřství - kvalitativní sondy. [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016 [vid. 7. února 2016, 18:50 CET]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/publikace/vyzkum.shtml>

HECHTOVÁ, Alena. Strach matky samoživitelky: Stačí chřípka a za dveřmi už stojí exekutor. [parlamentnilisty.cz](http://www.parlamentnilisty.cz)[online]. 2011 [vid. 7. února 2016, 18:50 CET]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Strach-matky-samozivitelky-Staci-chripka-a-za-dvermi-uz-stoji-exekutor-208126>

HECHTOVÁ, Alena. Režisérka Sommerová natočila dokument k závažnému tématu. Politikům ho nabídne na DVD. *parlamentnilisty.cz*[online]. 2015 [vid. 13. března 2016, 18:37 CET]. Dostupné z:<http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/kauzy/Reziserka-Sommerova-natocila-dokument-k-zavaznemu-tematu-Politikum-ho-nabidne-na-DVD-365733>

CHALOUPKOVÁ, Jana a Eva MITCHELL. *Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené rozdílý podle rodinného uspořádání*. [online]. Praha: Fórum sociální politiky, 2009. ISSN 1803-7488. [vid. 13. března 2016, 18:37 CET]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Casopis_FSP_3_2009.pdf

JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012. ISBN 978-80-247-3679-2.

KAČEROVÁ Eva. Děti až po svatbě? In: *Statistika&My*, 2013, č. 07–08. ISSN 1804-7149.

KALÍŠKOVÁ, Klára a Daniel MÜNICH. *Češky: nevyužití potenciál země*. [online]. 2012 [vid. 9. dubna 2016, 16:13 CET]. Dostupné z: http://idea.cerge-ei.cz/documents/kratka_studie_2012_03.pdf

KOCIANOVÁ, Renata. *Personální řízení: východiska a vývoj*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012. ISBN 978-80-247-3269-5.

KUCHAŘOVÁ, Věra. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů: uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006. ISBN 80-87007-18-2.

KUCHAŘOVÁ Věra. Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny. (Deskriptivní fáze analýzy). 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007. ISBN 978-80-87007-65-5.

Marksová znovu navrhuje zálohové výživné. Za neplatiče alimentů by stát vyplácel až 2500 korun. *domaci.ihned.cz* [online]. 2016 [vid. 21. dubna 2016, 18:25 CET]. Dostupné z: <http://domaci.ihned.cz/c1-65233360-marksova-znovu-navrhuje-zalohove-vyzivne-za-neplatice-alimentu-by-stat-vyplacel-az-2500-korun>

2016, 18:04 CET]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/sladovani-rodinneho-a-pracovniho-zivota-a-ne-rovne-prilezitosti-matek-samozivitelek>

Práce, nebo péče o rodinu? Dilema mohou vyřešit alternativní pracovní úvazky. *mpsv.cz* [online]. 2015 [vid. 5. května 2016, 22:04 CET]. Dostupné z: www.mpsv.cz/files/clanky/20825/TZ_10042015b.pdf

Přibývá rodičů samozivitelů, kteří podnikají. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2015 [vid. 6. února 2016, 20:00 CET]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/1521122-pribyva-rodicu-samozivitelu-kteri-podnikaji>

Příručka pro personální a platovou agendu. *mpsv.cz* [online]. 2016 [vid. 17. dubna 2016, 10:52 CET]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/ppropo.php?ID=IPB010>

REICHEL, Jiří. *Kapitoly systematické sociologie*. 2. vyd. přeprac. a dopl., Praha: Grada Publishing, a.s., 2008. ISBN 978-80-247-2594-9.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009. ISBN 978-80-247-3006-6.

Rodinná politika na úrovni krajů a obcí. Metodické „doporučení“ Ministerstva práce a sociálních věcí. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2008. ISBN 978-80-868787-82-9

RYDVALOVÁ, Renata a Blanka JUNOVÁ. Jak sladit práci a rodinu ...a nezapomenout na sebe. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2011. ISBN 978-80-247-3578-8.

Sami na děti, sami na vše ostatní? Analýza postavení sólo rodičů ve Velké Británii, Irsku, na Slovensku a v České republice. [online]. Praha: APERIO - Společnost pro zdravé rodičovství, o. s., 2013. [vid. 25. března 2016, 16:53 CET]. Dostupné z: www.saminadeti.cz/soubory/dokumenty/analiza_saminadeti.pdf

SEQUENSOVÁ, Veronika. Chudí mají nadprůměrné náklady na bydlení. In: *Statistika&My*, 2014, č. 01. ISSN 1804-7149.

Single parents and employment in Europe. *ec.europa.eu*. [online]. 2015 [vid. 5. května 2016, 22:30 CET]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/justice/genderequality/>

files/documents/140502_gender_equality_workforce_ssr3_en.pdf

SOBOTKOVÁ, Irena. Psychologie rodiny. 1. vyd. Praha: Portál s. r. o., 2001. ISBN 80-7178-559-8.

Společnost přátelská rodině. *familyfriendly.cz* [online]. 2014 [vid. 24. dubna 2016, 22:53 CET]. Dostupné z: http://www.familyfriendly.cz/index.php?set_no=4&link_key=7@15^2

Statistická ročenka České republiky – 2015. *czso.cz* [online]. 2015 [vid. 26. března 2016, 18:30 CET]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/4-obyvateľstvo->

STRAŠILOVÁ, Gabriela. Nejvíce ohrožené jsou matky s dětmi. *statistikaamy.cz* [online]. 2015 [vid. 25. března 2016, 16:53 CET]. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/2015/01/nejvice-ohrozene-jsou-matky-s-malymi-detmi/>

SVIANTEKOVÁ, Gabriela. Role zaměstnávajících organizací ve vztahu práce–soukromí. In: GILLERNOVÁ, Ilona, Vladimír KEBZA a Milan RYMEŠ et. al. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s, 2011. ISBN 978-80-247-2798-1.

Svobodná matka se v právním systému nazývá „osaměle žijící rodič“ *rodicka.cz* [online]. 2016 [vid. 8. května 2016, 12:33 CET]. Dostupné z: <http://www.rodicka.cz/svobodna-matka/>

ŠTYGLEROVÁ, Terezie a Michaela NĚMEČKOVÁ. Spolu, s dětmi, ale bez oddacího listu. In: *Statistika&My*, 2015, č. 01. ISSN 1804-7149.

ŠULOVÁ, Lenka. Současná česká rodina In: GILLERNOVÁ, Ilona, Vladimír KEBZA a Milan RYMEŠ et. al. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. 1. vyd. Praha: GradaPublishing, a.s, 2011. ISBN 978-80-247-2798-1.

VAŠKOVÁ, Renáta. Rozhodovací procesy -náctiletých těhotných dívek vedoucí k volbě časného rodičovství. In: HAMPLOVÁ Dana, Petra ŠALAMOUNOVÁ a Gabriela ŠAMANOVÁ. *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy*. 1.vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-082-6.

Víte, na jaké dávky máte nárok? *saminadeti.cz* [online]. 2014 [vid. 13. března 2016, 18:33 CET]. Dostupné z: <http://www.saminadeti.cz/clanek/vite-na-jake-davky-mate-narok>

VOBECKÁ, Jana. Neúplné rodiny v České republice. In: Dana HAMPLOVÁ, Petra ŠALAMOUNOVÁ a Gabriela ŠAMANOVÁ. *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy*. 1.vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-082-6.

VODÁK, Josef a Alžběta KUCHARČÍKOVÁ. *Efektivní vzdělávání zaměstnanců*. 2., aktualit. vyd. Praha: Grada Publishing a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3651-8.

Výběrové šetření Životní podmínky (SILC). *czso.cz* [online]. 2016 [vid. 10. února 2016, 21:00 CET]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xb/vyberove_setreni_zivotni_podminky_-silc-

Základní pojmy. *adopce.com*[online]. 2010 [vid. 20. února 2016, 14:00 CET]. Dostupné z:<http://www.adopce.com/informace/zakladni-pojmy/>

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů

9 Přílohy

Příloha A: Základní seznam otázek pro rozhovory

Základní otázky:

- Kolik je Vám let?
- Jakým způsobem jste se stala matkou samoživitelkou? Co k tomu vedlo?
- Kolik máte dětí ve vlastní péči a kolik jim je let?
- Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání?
- Jakým způsobem jste momentálně ekonomicky aktivní?
- Jak velká je obec, ve které bydlíte?

Jaká je skladba finančních příjmů Vaší rodiny (mzda, sociální dávky, výživné na děti atd.)? Jak byste popsala svoji finanční situaci? Ocitla jste se někdy v situaci, kdy jste měla výrazné finanční problémy?

Podporuje Vás nějakým způsobem Vaše rodina? Pokud ano, o jakou formu pomoci se jedná?

Pokládáte se (z pohledu pracovní kariéry) za ambiciózního člověka? Jaké nároky kladete na své zaměstnání? Dle jakých kritérií vyhledáváte a porovnáváte jednotlivé nabídky pracovních pozic? Z jakých požadavků nehodláte ustoupit?

Jaké jsou Vaše požadavky na sladění osobního (myšleno ve vztahu k potřebám Vaším a Vašeho dítěte (Vašich dětí)) a pracovního života? Z jakých těchto požadavků (potřeb) nechcete nebo nemůžete ustoupit? Myslíte si, že je těžké při existenci těchto potřeb naléznout, respektive udržet si zaměstnání?

Jaké sociální dávky přijímáte? Máte vyměřené výživné na děti od jejich otce? Jaké máte zkušenosti s placením tohoto výživného?

Navštěvuje Vaše dítě (děti) předškolní či školní zařízení? Jak hodnotíte jejich služby (z hlediska provozní doby, dostupnosti, finanční náročnosti apod.)? Co na uvedených zařízeních oceňujete a co Vám naopak nevyhovuje?

Jak vnímáte přístup Vašeho zaměstnavatele k Vaším potřebám jakožto matce samoživitelce? Zajímala jste se někdy o nabídku alternativních pracovních úvazků vzhledem k potřebám sladění Vašeho osobního a pracovního života? Požadovala jste někdy u svého skutečného nebo potenciálního zaměstnavatele

např. úpravu pracovní doby či jinou flexibilitu v rámci daného zaměstnání? Pokud ano, byl Váš požadavek úspěšný?

Pocítila jste někdy u svého zaměstnavatele (potencionálního zaměstnavatele) diskriminační chování k Vaší osobě z důvodu pohlaví či statutu matky samoživitelky? Pokud ano, jak se projevovalo?

Byla jste někdy během období, kdy jste samoživitelka nezaměstnaná? Pokud ano, jaké vidíte příčiny toho stavu? Otázka na současný stav, obáváte se nezaměstnanosti? Myslíte si, že Vám nezaměstnanost hrozí? Pokud ano, z jakého důvodu?